

Б А Г Д А Л А

ЧАСОПИС ЗА КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ И КУЛТУРУ

495/2013

Багдада

Година LV

Јануар - март 2013

Број 495

САДРЖАЈ

Мирослав Егерић: Скерлићев критички дух	3
Бошко Руђинчанин: Колиба детињства и младости сликара Миодрага Б. Протића	9
<i>Из савремене руске поезије</i> Јекатерина Пољанска (1960)	31
<i>Косово и Метохија</i> Четири песника Ратко Поповић	39
Милан Михајловић	47
Ненад Раденковић Јеро	56
Новица Соврлић	60
<i>Размишљања</i> Вера Јанићијевић: Јахачи апокалипсе и збег животиња	64

Проза

Драгана Денић: Тиховање на обали	71
Ивко Михајловић: Афоризми	79
Братислав Костадинов: Афоризми	80

Драган Долић: Биљарева песма	82
Живадин Лукић: За мог друга Расинског	83
<i>У сећању</i> Мирослав Димитријевић Кире: Уз чашу горковаче	84

Из културне историје Крушевца

Борисав Михаиловић	85
--------------------	----

Позориште

Радомир Путник: Монографија о редитељу	88
--	----

Осврти

Зорица Турјачанин: Акорди ужаса и љепоте (Михајло Орловић: Крв на флаути)	92
Гордана Влаховић: А прича о(п)стаје... (Миљисав Савић: Љубавна писма и друге лекције)	101
Александар Б. Лаковић: Неуморност испитивања (Ален Бешић: Голо срце)	106
Мићо Цвијетић: Жанровски и поетички кругови	112
Љиљана Николић: У предворју оностраног (Радошин Зајић: Песме Мирјане и тајне слова)	121
Воја Марјановић: Лирска хроника детињства (Биљана Марковић Јевтић: Прича из детињства)	125

МИРОСЛАВ ЕГЕРИЋ

СКЕРЛИЋЕВ КРИТИЧКИ ДУХ

Одмах после Скерлићеве смрти, у мају 1914, Богдан Поповић је написао оглед „Јован Скерлић као књижевни критичар” у којем је на првим страницама била и реченица: „Скерлић је био рођени критичар”.

Та реченица, срезана у некој мери аподиктично, изишла под пером пословично опрезног, умереног Богдана Поповића, била је још појачана на самом крају огледа, речима: да је са нестанком Јована Скерлића српска књижевност изгубила критичара „од којег никад значајнијег нисмо изгубили, и од кога, све у свему узевши, никада значајнијег нећемо имати.”

Тако одсечен суд вредности очигледно није диктирало само изузетно поштовање које је Скерлић имао према свом професору Поповићу, уз све битне разлике које су их делиле, него једна врста чистог и непристрасног увида, честитог односа према свету књижевних вредности које је Богдан Поповић неговао и преносио на своје ученике. Наиме, кад су протекле деценије од Скерлићеве смрти, стишали се болови у онима који су знали каква је величина са њим отишла у легенду, видело се да је Богдан Поповић био потпуно у праву.

Било је, истини за вољу, и оних који су нагрнули да угасе сјај Скерлићевог имена, да му пронађу грешке и где их је правио и где није (Војислав Илић - Млађи, Душан Николајевић, Велибор Глигорић...) али, као каква нерушава тврђава, стајало је Скерлићево

дело опомињући да „утакмица није завршена” и да свако има могућност да својим делом пође у корак са њим или да се наднесе изнад њега. Та једноставна чињеница подсецала је крила злурадим и недаровитим а снажила оне који су знали да у стварима те врсте једино *одлучује оно што је живо у нечијем делу*. Никако удруживање зависти и суревњивости.

Дакле, питање је у чему је тајна Скерлићеве живости и у нашем времену, упркос наносима оштрих оспоравања и покушаја радикалне ревизије његовог значаја у српској књижевности?

Критика у општем значењу може се дефинисати као *живи дијалог са стварношћу* - и са - што се књижевне критике тиче - *са стварношћу књижевних дела*, дакле једне паралелне стварности, паралелног живота који дела уносе у стварни живот. Тај дијалог није сведен, ни ограничен само на опис стварности; он садржи и субјективне представе који живи људи уносе у ту стварност, у складу са својим идејама о неком другом и друкчијем бићу и облику те стварности. Отуда критика значи у животном процесу и неку врсту драматичног односа: *оно што постоји опире су увек оном што долази, што настоји да обогати, измени, моделује на нов начин животни процес*. Критика ради - за промене.

Несумњив значај у том процесу промене има књижевност сумом дела која се уливају у животни ток. С обзиром на то да књижевна дела делују појачано на *целовитост човековог доживљаја* - сликама, ритмом, живом евокацијом протеклог и садашњег времена, или маштовитим предвиђањем новог - критика добија изузетну улогу; *рефлексивног открића* о сложенем кретању стварности и идеја о њој, идеала људи и могућности њиховог остварења. Најбољи међу оним који стварају таква знања о књижевности као под-

стицај тој снази живота, бивају својеврсни учитељи стварања људи високог ризика, суочавања са масивном снагом ствари *које се не дају лако променити*. Критички дух Јована Скерлића био је из реда оних који су - како се данас говори - прихватили *изазове времена*; што је, у ствари, најчешће излагање, веома често, суровим околностима, зловољи једне непросвећене средине, неразвијене солидарности, неразвијеног укуса за високе културне подухвате.

Кад данас човек чита Скерлићев есеј о Божидару Кнежевићу, не може да не примети колико је у њему истине о тескобној судбини пробуђених људи у Скерлићево доба; и какво је дозивање бољег живота и бољих времена за живот било у овом критичару за којег се усталила представа да је био противник сваког песимизма и скепсе пред емпиријом!

„Шта се само зове животом у нас! У културним, западним земљама човек троши своју животну енергију у производном раду, у корисном такмичењу, у савлађивању природе и у освајању истине, у јавним пословима и у политичким борбама; код нас, хвала буди урођеном источњачком немару и 'интелигентној и родољубивој политици стишавања страсти', убијено је свако интересовање за јавни рад. У накнаду за то, цео наш живот збио се у међусобну мржњу, у лична прогоњења, у мрачну злобу, у вођење туђе бриге. Цела Србија постала је један велики ћепенак, са кога сваки по цео боговетни дан мисли о томе шта му сусед ради, ради чега се са женом свађа и шта има за вечеру. Скандали се дочекују са гладним одушевљењем, људи су добили вољу да пакосте и подмећу не ради неке личне користи, но просто што им то чини лично задовољство: зло ради зла! Простора нема до-

вољно, ваздух је постао редак и загушљив, прохтеви су страховито набујали, амбиције се невероватно разудале, све се озлобило један на другога као никада до сада, и у гурању и гажењу, крхању, изгубио се сваки обзир, свако осећање људског братства.”

Овај подужи навод из есеја о *Мислима* Божи-дара Кнежевића, објављен 1902. године у *Српском књижевном гласнику*, баца посебно светло на појам *Скерлићев критички дух*. Овако, речито а болно, сликање стања у тадашњој Србији, није само израз незадовољства тескобним животом у периоду апсолутизма последњег Обреновића; то је сложена композиција оних елемената тадашњег „живота” српског малограђанства који снижавају цену појма човек, који морају бити уклоњени да би се живело у слободном, озонском простору. У којем се човек поштује због свог рада и способности а не због поданичког менталитета и уживања у неистини и нискости. Они који су касније са чуђењем писали о Скерлићевој моралистичкој природи као да нису читали овај „скоро гојински” призор о људима који се међусобно прождиру, о бесмислу „зла ради зла”...

Многи су касније тај „морализам” изводили из Скерлићеве младалачке фазе припадања социјалистичком покрету. Скерлићево дело, међутим, даје мноштво доказа да су узроци његове носталгије за слободним животом и „ваздухом” у србијанском друштву, извирали из паметно, радиографски снимљене „средине и момента”. Као сви велики писци, вероватно је Скерлић у наведеним редовима претеривао у опису, али је несумњиво да је у тој силовитој слици „ниских нарави, страсти и афеката” речено колико су Србији потребни људи као што је мисаони Божидар Кнежевић; Кнежевић усред тога мноштва делује као чудак и један

од најређих људи који знају шта значи и трпи човек као „метафизичка животиња“! Другим речима, Скерлић и овде, као у толиким својим огледима и чланцима, верује у могућности освајања, и истине, и *слободе за истину*, и залаже се за сталну потребу човековог духа да испитује све што је неиспитано, да не застаје пред препрекама, јер се тако осваја значајно духовно поље у којем човек има своје истинско достојанство. У књизи Божидара Кнежевића - вредно је то посебно нагласити - Скерлић поздравља „лиризам интелекта“, одушевљења духа који „музику света слуша очима“. Местимично Кнежевићева књига има акцентата који опомињу на какву химну мисли. „Што год је задовољно животом оно не мисли, што је год човек незадовољнији животом, што га живот већма притискује, тим он више мисли; што дубље осећа болове од живота, тим дубље мисли. Мишљење је одушка од притиска живота, насиља, неправде, мрака; мишљење је тражење светлости, правде, истине. „Мисао је уздах духа... што дубљи дух то је дубљи уздах“.

*Критички дух ствара,
имагинација подражава
Оскар Вајлд*

Није тешко из ових Кнежевићевих мисли, и Скерлићевих коментара о њима, закључити да су и писац и критичар сагласни у једном:

„За људе извесне врсте само је у мислима простор и ваздух; сва слобода и све достојанство човека налазе се у тим светлим тренуцима интензивног унутрашњег живота.“

Оно што, иоле духовно пробуђен, читалац може да запази у овом снажном сликању унутрашњег живо-

та Божидара Кнежевића јесте једна врста „ласерске” продорности критичареве мисли. Млаз светла уперен на „предмет” толико је снажан да вам се чини да су све стране предмета *захваћене изнутра и осветљене тим млазом, да не остаје ни једно затамњено место*. Што је изузетно важно, филозоф и књижевник Кнежевић је истовремено уроњен у београдску средину тога периода, па се и опис његове сахране, опела над његовим мртвим телом у цркви Светог Марка у Београду складно улива у изузетно успео портрет човека који је живео у „далеким, белим хоризонти-ма мисли” који се отварају само пред оним који стално и упорно настоје да допру до тих хоризоната.

Није случајно да је баш тај есеј Скерлићев ушао, заједно за оним о „Коштани” Боре Станковића, у антологије српске књижевне критике. То, да овде закључим овај сажет приказ тежишне особине Скерлићевог критичког духа – јесте неспоран доказ да и књижевна критика може да успешно сарађује са ствараоцима непосредне, живе продуктивности, кад на њој осети и властито тле и *подстицај за израз*. У праву је Оскар Вајлд кад пише да „критички дух ствара, а имагинација подржава.” Критички дух *мери и слика дубинске тектонске покрете стварности* док имагинација подражава њене појавне облике. Однос који би могао да буде представљен сликом морских таласа који су ношени дубинским струјама мора али се на површини виде само беличасти набори различитих степена висине и интензитета. Скерлић је по нашем уверењу и увиду, припадао том ретком реду продуктивних, живих писаца, чији је ласер, додуше, каткада озлеђивао нежне „књижевне биљке” али се *није варао о тежишним струјама оног мора што се зове кретање духа у историји*.

БОШКО РУЋИНЧАНИН

КОЛИБА ДЕТИЊСТВА И МЛАДОСТИ СЛИКАРА МИОДРАГА Б. ПРОТИЋА

Миодраг Б. Протић, рођен је у једној врњачкој вили изнад извора Снежник где су његов отац Божидар и мајка Слова становали по доласку у Бању из копаоничког села Јелакце. Међутим, читав његов живот потом, до завршетка основне школе у Бањи 1932, а затим током зимских и летњих распуста до завршетка гимназије у Краљеву 1941, па све до почетка 1943, када одлази за Београд, везан је за један други простор – чаробно врњачко брдо Дуге, изнад извора хладне минералне воде Слатина, на јужној страни Бање којим почиње валовито подгорје планине Гоч. Чаробно брдо ливада, винограда и њива, лугова и шумарака, расцветалог биља и растиња, распеваних птица, клокота бистрих поточића, нежних титраја поветараца, са кога се „могло и само небо да дохвати“; и колут жутог месеца, и трепераве звезде, и сазвежђа на његовом своду и хоризонт од изласка до заласка сунца и месеца.

Ако простор може да одреди нечију судбину уметника онда је простор Протићевог детињства засигурно одредио његову судбину сликара. А тај простор је Бања, „једна непоновљива природна и културна иконографија“.

О томе у *Нојевој барци I* пише:

„Имање од два хектара, валовито, са старом кућом, на гочкој падини изнад Слатине и санаторијума „Терапија“, састављено од четири дела: окућнице, винограда,

парлога и шљивика. Повезивао их је лучни пут од стотинак метара. Испод њега, у јарузи између винограда и парлога, треперео је шумарак јасика, церова и хрстова и, за кишних дана и пролећног отапања снега, клокотао поток заклоњен травама и прућем. Изнад, узбрдо, ливада са шљивама, готово половина имања, сунчана, са погледом на супротну бањску косу – санаторијум ‚Свети Ђорђе‘ и вилу ‚Теокаревић‘. Левом страном прелазила је у Милутиново, стрми воћњак са трешњама и јабукама, папратом и шљивама, и гвозденим лулом из које је жуборила планинска вода. (А Милутиново у сиротињско добро Сташића, Сташићево у букове лугове Гоча). Горњом дугом страном – у камениту земљу са понеком склепаном кућицом, виноградима, шефтелијама и колибама; и, даље, у пашњаке са клекама, купинама и урвинама...“

На том имању налазила се и сликарева кућа – чатмара белих зидова и тамног крова покривена ћерамидом.

„Поглед се из ње простирао на све стране: доле на Бању и Гледићке планине, подвучене светлуцавом траком Мораве, чији се масив облачних дана указивао као мозаик њива, пашњака, врлети и шума, а сунчаних – као бледоплава силуета; горе на шљивике, брда и Гоч... Ноћу је изгледало да се и маглине Кумове сламе протежу баш изнад ње и да месец, изгревајући, додирује њен кров – могао бих говорити о ‚лађи светлине на мору тмине‘, или, сликарски, о чежњи жутог круга према тамном троуглу“.

Са тог чаробног брда које се завршавало или почињало код санаторијума „Терапија“, видела се Бања као на длану.

„Најједноставнија њена слика – круг са пречником. Круг је обилазни пут који је обухвата; пречник – речица која кроз њу тече право, у озиданом каменом кориту, испод десетак мостића, од Снежника до бивше општине

(и очеве канцеларије), а одатле, неуређена, напушта Бању, хитајући, кривудаво, ка Морави. Њеном дужином – дрвореди липа и јела, велики парк, прави арборетум, ботанички врт са ретким дрвећем и биљем, прошаран цветним лејама и рунделама са геометријским шарама које је Чех Парис правио понесено, мајсторски, као да је у Версају... У центру, на главном потезу, неколико белосивих дрвених павиљона са кубетима од цинка – радње, књижаре, млекаре и посластичарнице. Купатило са округлим куполама од бакра, преко пута, с друге стране речице, видиковац на големој романтичној стени која прераста у брдо са смрекама и летњиковцима у цигли, дрвету и стаклу (сличним „Ирми“), и, даље, у пропланак са црквом и шумарком... Санаторијуми, хотели, пансионци шире се падинама – „Свети Ђорђе“, „Mon Repos“, „Sans Souci“, „Флорида“, „Луксор“,... Због тога, и расутих чедних, једноставних вила, понекад чак и са турелама, шарама и главама медуза и горгона на прочељима, у стилу помало фантастичног бањског неимарства, подсећали су Врњци на место које је у сељачки простор Поморавља пало са неког другог, утопијског неба...“

У том простору недалеко од куће Протићевих, у шумарку старих јела... тиховала је загонетна вила *Ирма*.

„Када бих са супротног брега, из дворишта основне школе, погледао на наше брдо – јеле су деловале загонетно, а „Ирма“, на њиховом црном залеђу, још загонетније: темељи од камена, крупног и тесаног, тамно обојених спојева; зидови сиви, прскани и рапави, са белим рељефним оквирима око прозора и дрвеним капцима, „шалонима“; кров са мрким црепом, као рибља крљушт. Улаз са шире стране, према нашој кући; до њега голема црвена ружа пузавица, која је сезала све до стрехе и буктала целог лета. Низбрдо, према Бањи, високо уско прочеље; испред њега квадратаста укопана раван, застрта

четинарским смеђим иглицама и оивичена шимширом, перуникама и дуњама. Над сутереном – две собе одељене ходником – спрат са затвореном верандом на чијој је ивичној греди, на металном луку, недохватљив, висио стаклени лампион. Узбрдо, према воћњаку, ниско зачеље са прозором кроз који се, ако је отворен, могло гледати у собу... Који корак одатле, између две јабуке, подужи у земљу побијен сто и бела, метална висока столица... – чудан спој престола и зубарске фотеле – коју смо звали ‚докторовом‘ јер је на њој седео др Милорад Драгић, чест гост ‚Ирме‘, сарадник *Политике*, неуморни просветитељ‘, и, доцније најстарији лекар Србије. Памтим вечере под тим јабукама, варошку лампу са стакленом куглом, лептираче, звецкање посуђа, тихе разговоре...“

Када се ова врњачка иконографија сагледа кроз духовни смисао Протићевог стваралаштва види се да геометријске представе врњачких паркова имају одраза у његовом сликарству особеног вида геометризма, док врњачки апсолутни простор кореспондира са његовим поимањем апсолутног сликарског простора. У сваком случају, завичај као топографија и илузија присутан је у његовим сликама, семантички садржајно, и изражајно; и то представља својеврсни имагинарни универзум бића његове сликарске уметности изражен кроз високу и префињену естетику слике. Али и високу и префињену симболику сликарства у коме су као симболи присутни небо и земља, соларна сазвежђа, и жути, црвени, црни или плави месец као знак доживљене космогоније; али и цвет, лист, лептири, знаци земаљске магије живота, његовог вечног обнављања и вечног трајања.

И наравно, лампа као сећање на породични дом кога је у дугим ноћима на врњачком брегу обасјавала животном светлошћу око које се окупљала породица, а Протић читао, учио и понешто цртао.

Више пута у интервјуима истицао је да је простор Врњачке Бање утицао на његово сликарство, духовни и уметнички живот уопште. У разговору који сам са њим водио 2002. године, а поводом његове ретроспективне изложбе слика у Народном музеју у Београду (објављен у књизи *Дневник Бањских разговора*, 2007.), на питање како је његов завичај као топос и као етнос утицао на њега, одговорио је:

„Верујем да је, на пример, само место куће мојих родитеља, на брду, завршетку гочке падине, утицало на искуство простора, за сликара увек битно. Остао је у мени тај висински поглед доле на Бању и, далеко иза ње, на Мораву и силуету Гледићких планина, или горе на бескрајно небо... На монументални земаљски и космички простор, иконографију и симбологију која га је испуњавала призорима лугова, потока, птица, лептира, облака, сунца, месеца, звезда, Кумове сламе... Циклуси мојих слика не зову се, дакле, случајно *Хоризонти*, *Сазвежђа*, *Знаци вечери*... Утицало је, међутим, и упијање микропростора самог бањског средишта: речица, паркови, рунделе, цветно – геометријски сагови, алеје високих јела, липа и голема стена са видиковцем, храстовим шумарком и црквицом на заравни. Сведоче о томе скице, акварели. Утицали су и толики контрасти, на пример, између патријархалне старине и модерне европске новине: на њеном рубу више Снежника, воденица на јазу, на њеним падинама најлуксузније виле... Из целог тог регистра видљивог, и сваког његовог појединачног дела, несвесно сам извлачио кубни корен смисла, невидљивог: у мени као детету једино је чудесни регистар видљивог и могао да пробуди ‚афективни живот у примарном стању пре речи‘ како би рекла Натали Сарот. И после тог раног романтизма вероватно ме доцније и усмерити једном друкчијем геометријском класицизму. Па према томе

умногоме и моме данашњем , симболичном минимализму“ (Зденко Рус).

О томе у *Нојевој барци III* пише:

„Утицала је Бања, данас видим, и на први слој моје слике, на уверење да се линијом, бојом и предметом може изразити сложенија суштина него само линијом и бојом. Од ствари које је начинила људска рука остала је у моме концепту само лампа, петролејка... уз њу сам као основац ноћу писао домаће задатке – бандере са електричним сијалицама биле су стотинак метара од наше куће и виле ,Ирме‘ – па сам је задржао и као цивилизацијски рез и симбол...“

У разговору са Николом Шуицом каже:

„Као дете, ретко ме је која појава у природи привлачила као месец – био сам запањен његовим руменим колутом који израња из оближњег тамног брда у Врњачкој Бањи – миром, складом, тајанственом лепотом, а доцније његовим трајањем, несразмерно дужим трајањем од човека“.

А Сањи Домазет предочава:

„Педесетих, на летовању код оца, ноћу сам на тамну небеску плочу прислањао имагинарни леђир и од једне до друге трепераве тачке повлачио зрачне линије, тражећи интеграл, космички знак. Своје циклусе нисам, дакле, случајно назвао *Хоризонти*, *Сазвежђа*, *Знаци вечери*.“

О томе колико је младост проживљена у Врњачкој Бањи утицала на формирање његове личности и стварање уметничких представа, испричао је Ивани Симеуновић Ћелић у интервјуу „Митски глас нашег тла“ (*Књижевност*, бр.1-2, 1983). Део тог разговора који се односи на Бању пренеле су *Врњачке новине*, 18. јануара 1984. године:

„За Врњачку Бању, место сасвим изузетно, везани су моји први утисци, интуиције, слике. Сигуран сам да

су моја сазвежђа и моји месеци почели већ тада да се таложе у мени. Цртање у основној школи – лишће, цвеће, куће, мапе бановина. Наш учитељ је тражио да неку басну не само препричамо већ и илуструјемо – као стрип или визуелни цитат, цртеж је био с десне стране: ево прве најаве извесног ‚двојства‘ или упоредности писања и сликања. У том прелогичном добу тајновитих наговештаја на мене су боје из дечје кутије деловале чудно: као неизрециво сећање на неки узбудљив сан, или неки бивши заборављени живот у коме су биле судбински важне. Као да сам већ био оно што јесам и да слутим оно што сам већ некад чинио и доживео... Сучељавали су се у њој природа и култура, село и град, Србија и Европа. Санаторијуми, виле и ресторани звали су се ‚Гоч‘, ‚Св. Ђорђе‘, али и ‚Mon Repos‘ или ‚San Souci‘. Шарм и распон живота, супротности: између давнашње воденице са огњиштем и веригама на оближњем јазу и виле у центру; између сељанке у црном сукну, белом платну и опанцима и даме са велом и сламеним шеширом... Сусретао се и сељак-ратник са одликовањима и генерал са плетеницама; босански муслиман са фесом и банатски Немац с папучама и плитким шеширом; чувени писац, глумац или сликар и познати коцкар или хохштаплер... Сећање на Белимарковића, Блазнавца... Ристић Марко, наравно, биће ту у тазбини (‚неизбежна Врњачка Бања; забележиће негде‘) и са својим шураком Ваном Бором састављати своје прве надреалистичке асамблаже (MRVAUA) и писати са врха епохе... Сусрети у пролазу: Иво Андрић, Александар Белић, Веселин Чајкановић... Бројни лекари, европски ђаци, међу којима и писац Душан Радић; четири учитеља и два свештеника од којих је један данас патријарх (*патријарх Герман, прим. Б. Р.*), Иво Лола Рибар и пријатељство са Бодом и Лелом Трајковић; ‚тешке‘ расправе о Пикасу са Зораном Мишићем пред рат и слушање

музике са Драгутином Гостушким на концертима у парку... Два важна искуства: дах утопије и прве лекције пролазности. Већ по дефиницији, Бања је место празновања, распуста, одмора, друкчијег понашања и очекивања. Слобода, ... дуго лето, заокупљеност оним што се воли уместо оним што се мора, сликање и читање, раван задатог и идеалног, устрептало очекивање и нада. Траг тог осећања, па и клица оног ‚свечаног осећања финалности‘ о коме је Михиз писао у *НИИ*-у, поводом моје прве самосталне изложбе 1956, препознајем данас, после толико година, у разним бањским платнима (*Девојка у плавом – Мира Живковић*)...“

У таквој Бањи, како каже, „градио је представу о идеалном друштву и проживео две остварене утопије: детињство до одласка у Краљево (у нижу и вишу гимназију) и, лети – прву младост“. Јер Бања је својим начином живота „свакидашњицу највише и порицала, и на слику друштва као уметничког дела највише подсећала...“ Због свега што се у њој могло видети и доживети, што се догађало као изузетно, јединствено, непоновљиво, за Протића је она била „Аркадија и летња Академија“.

Такву Бању осетио би крајем сваке школске године када се из Краљева враћао на распуст:

„Чим бих сишао с воза на њену станицу у шареном стаклу, сео у фијакер и алејом јабланова, чија је дужина већ наговештавала пут у изузетно, кренуо ка центру. Дочекали би ме мирис липа и таласи музике из парка, (оркестар краљеве гарде, бели летњи мундири са златним пчелицама) – нека мелодија Вагнерова, Шубертова, Штраусова, Супеова, Дворжакова, Биничког, или слатко – емфатична Кетелбејева (*На персијској нијаци*). Возио бих се до ‚Терапије‘ или ‚Лозанића‘, устрчао на брдо, распаковао ствари, протутњао по имању, ушао у „Ирму“ да осетим давнашњи мирис, испљускао се у Милутиновом,

изворском водом и, пошто бих се тако поново сакупио (бањски мој део недостајао ми је у Краљеву), обукао се и сишао у парк. Тако је почињао скоро тромесечни распуст...“

Међутим, Драгутин Гостушки, који се већ тада, како каже, „издвајао музичком културом и познавањем музике“, чији је отац Риста, београдски лекар и писац књиге *Лечење лековитим биљем Југославије*, у Бањи имао вилу покрај самог шеталишта; Зоран Мишић, са којим је водио „тешке“ разговоре о Пикасу; Слобода Бода Трајковић, студент хемије, вереница Иве Лоле Рибара, и њена сестра Лела, студент филозофије, али истовремено и сликарства код Боре Баруха, које су га привукле културом (знале неколико језика, много о уметности и битним питањима времена) чији је отац, познати београдски и врњачки апотекар имао на брду изнад бањског шеталишта четири бајковите виле, нису му били једино друштво из круга младих београдских интелектуалаца. Јер, дружио се и са Димитријем Митом Ђорђевићем и његовим братом Михајлом-Мишом, синовима београдског трговца и банкара Владимира Ђорђевића, који је изнад Купатила имао раскошну вилу „Ђорђевић“, у којој је лети боравио и радио њихов теча Александар Белић (доцније председник САНУ); са сестрама Бајлони, ћеркама чувеног београдског трговца Бајлонија; сестрама Антић, Секом и Вуком, Белимарковићевим рођакама које су 1941. избегле у Бању пошто им је отац, генерал Југословенске војске, Јован Антић допао немачког заробљеништва; са Предрагом Динуловићем, заљубљеником у богињу Талију, чија је сестра Десанка, глумица Нишког позоришта, била удата за бањског лекара др Милована Петковића; и са Теодором Дором Туркуловић, „раскошном учесницом животне светковине“, ћерком др Мирославе Туркуловић, која је у истоименом велелепном пансиону

поред самог шеталишта држала прву бањску стома-
толошку ординацију.

Али и са Врњчанима: Мишелом Михајлом Ради-
ћем, сином књижевника др Душана Радића, чија је мајка
Адријен била Францускиња, па му је француски био
други матерњи језик; а особито са својом школском
другарицом Кринком Белић, ћерком богатог бањског
хотелијера Жике Белића, закупца хотела „Сотировић“,
са којом је уочи рата често у друштву била и Ита Рина,
наша легендарна глумица немачке УНФ-е, познате по
улози у филму *Екстаза*.

Окупљали су се код Доре, Мите и Драгутина,
слушали плоче, пили кафу, играли карте, пушили и за-
бављали се. Разговарали о музици, позоришту, уметности.
Шетали бањским парковима поред раскошних рундела
као у Версају, слушали музику Краљеве гарде у „Музичкој
шкољци“ испред Купатила на преподневним и попо-
дневним концертима, играли тенис на теренима испод
пансиона „Свети Ђорђе“ код Старог бора, ишли на базен
„Клобук“; а увече: на корзо, биоскопске и позоришне
представе, кермесе, ноћне дансинге код „Швајцарије“
и хотела „Сотировић“, на цез свирке и игранке код
„Симића“.

Дружење са Бодом Трајковић, било је нешто дру-
гачије: Бода је свирала клавир, па се слушала музика
Шопена, Рахмањинова, Бетовена, разговарало о ћудима
боја уз читање Дернера, о уметности (волела је Пикаса)
али и политици уз Крлежин *Печат*, *Дијалектички*
антибарбарус, партијске *Књижевне свеске*, бројеве
Пролетера. Али нешто другачије дружење било је и са
њеном сестром Лелом: сликали су заједно у застакљеној
веранди њене куће на стени Црквеног брда са погледом
на бањски парк, а понекад на његовом имању заједно
са Драгутином Гостушким.

Посебна прича је дружење са Кринком Белић. Четири године док је учила школу у Лозани, у „романтичној вези à la distance“ а током летњег распуста у стварној, проводио је са њом летње дане у шетњи, на базену „Клубук“, по бањским посластичарницама, на концертима, позоришним представама и биоскопима, на игранкама и забавама. Последњу, Нову 1941, дочекао је са њом у Београду. Током рата студирали су заједно сликарство на Сликаарској школи Младена Јосића, понекад заједно сликали. Разишли су се у „тмини рата“ и свако је отишао својим путем у сусрет својој судбини.

Као сведочанство тих дружења остале су фотографије; На једној из лета 1940, у башти виле „Гостушки“, у друштву је са Драгутином и Живаном Гостушким, сестрама Бајлони, Димитријем Ђорђевићем, Ђорђем Окановићем; на другој из исте године са Кринком Белић на бањској клупи у парку; на трећој, из 1941, са Бодом и Лелом Трајковић на мосту реке преко пута пансиона „Арновљевић“; на четвртој из лета 1941, на базену „Клубук“, са сестрама Антић, браћом Гостушки и Дором Туркуловић у првом плану, у купаћем костиму, („матисовски протегнутој испред нас“).

У Бањи је половином октобра 1941. упознао Марка Ристића, зета др Живадиновића, који је са супругом Јелицом, званом Шева, докторовом ћерком, тог лета, као и ранијих година, боравио у пансиону „Живадиновић“. Бода Трајковић је Марка и Шеву, своје прве суседе, позвала на чај. Код Бодe је био и Протић и тако имао прилику да први пут разговара са живом легендом предратног надреалистичког покрета у нас, који је баш ту у пансиону његовог таста, са шураком Стеваном Живадиновићем, алијас, Ване Бор, писао песме, манифесте и градио надреалистичке асамблаже; и дописивао се са Бретоном и другим француским надреалистима.

„Знао сам, разуме се, одавно да је врњачки зет, унук Јована Ристића, књижевник, критичар и песник, велики господин, Европејац. Још од детињства слушао сам га, у пролазу, како са својом плавокосом отменом супругом говори француски. А у Краљеву, доцније читао његов предговор за Жидове *Подруме Ватикана*, летос и његове чланке из *Печата*, и о њему, не једном, онако са Бодом расправљао...“

А током лета 1942. упознао је и дружио се са Здравком Пралицом Лалом (својом будућом супругом), ћерком Глише Пралице, трговца из Босанске Дубице, – а која је као избеглица са родитељима и млађом сестром боравила у бањском пансиону „Еспланада“.

И о овом дружењу остала је једна фотографија из јула 1942. године: са Лалом у парку испред врњачког пансиона „Еспланада“, као две сродне душе заувек пронађене тих ратних, тмурних дана у Бањи...

Занимљив податак објављен је у монографији *Врњачка Бања на почетку 21. века*, да је играо фудбал за ФК „Гоч“. Био је, кажу, одличан голман, па браћа Пантовићи нису хтели да играју кад он није био чувар мреже. Милун Сарић, Милисав и Љубиша Кушић, Бане Жупац, Илија Новаковић, Велибор Марковић, Антоша Зиск, Душан Стефановић, само су нека од имена првог тима „Гоча“ са којима је проводио дане на фудбалском терену код „Старог бора“.

Интензивно и живо дружење са пријатељима није га ометало у сликању. Током 1941/42, по навици сликао је пре подне у природи, на свом имању: најпре пределе и мотиве из Бање – *Мотив из Врњачке Бање – Антонијеве куће* („у зеленим, окер и љубичастим тоновима и потезима који као киша теку косо, у истом смеру и ритму“). Затим, букете пољског цвећа које је расло рубом његовог двооришта. Најзад, ликове из свога круга: Боду Трајковић

(портрет en face у „плавозеленој блузи и са шареном италијанском марамом око врата“); Секу Антић (у парку дворца Белимарковић; „витку и плаву, обучену у бело, у платненој баштенској столици, испред големог дрвећа“); Миру Живковић („како седи на стени, у плавој хаљини, у великом простору, са пшеничним пољем у позадини“); Кринку Белић („како седи на клупи, у белом жакету, тамноплавој сукњи, и истој таквој блузи, на позадини парковског зеленила“).

Преводио је и две књиге: *Дневник* Ежена Делакроа и *Од Делакроа до неоимпресионизма* Пола Сињака. Ова друга увела га је у „дијалектику модерног ликовног језика“. Први пут се, како каже, срео са „научним поимањем линије, боје, светлости, облика, простора и њихових односа“. Читао Крочеову *Естетику*, први део *Теорија*, која га је увела у „проблем односа интуиције, експресије, и уметности“.

Али дружење га није ометало да настави учење француског језика код Марселе, Францускиње, супруге сина генерала Белимарковића, Реље, и на француском чита монографије о Рафаелу, Рубенсу, Рембранту и импресионистима Густафу Жефроу и Монеу, и друге књиге из уметности и белетристике из њихове богате породичне библиотеке.

А да би допунио осиромашени кућни буџет свог оца и помогао млађој браћи Жики, Душану и Милутину, подучавао је децу богатих Врњчана која су с јесени 1941. године пошла у реалну гимназију, основану за бањску децу и децу многобројних избеглица са простора Словеније, Хрватске, Босне и Косова. Држао је тако часове Анкици, Владети и Бати Вуковићу, деци врњачког хотелијера, власника „Швајцарије“ Милана Вуковића, Секи и Ђорђу, деци дивизијског генерала Драгутина Окановића, Нади, кћерци врњачког апотекара Гмизовића,

Мири Живковић, кћерци избеглог босанског трговца, Оливери Радовић, другарици Протићевог брата Живојина. И тако ушао у чувене бањске породице и постао незаобилазни део њиховог породичног живота.

Међутим, од октобра 1941. године врњачку утопију почеће да нарушавају свакодневни призори суноврата: стрељање неколицине угледних Врњчана као „петоколонаша“ од стране тзв. Омладинске чете; Попинска битка на улазу у Бању између Врњачко-трстеничког одреда и немачке војске, у којој је погинуло четрдесет и троје бораца; убиство адвоката Ристића пред пансионом „Еспланада“; хапшење угледних Врњчана, троје Благојевића: др Радета, Кринке и Бошка (оца, мајке и сина – Протићевог друга), Берлинца, др Симића, др Видаковића и других. У центру Бање, близу „Швајцарије“, један брадати сељачић са упереном пушком покушао је да му отме зимски капут; пред хотелом, „Ко-Оп“, батинали су ситног трговца.

Два пута и сам се сусрео са смрћу:

„Онај, после полицијског часа, ноћни сусрет (1942.) са двојицом бугарских војних полицајаца: један хоће да ме револвером убије, јер сам на његово цинично питање ‚колико је сати‘ из џепа прслука извадио велики златни сат који ми је отац поклонио после завршене матуре; а други полицајац, видевши његову намеру, одмах га хвата, чврсто држи и псује, а мени наређује да дотле што брже побегнем... Па сусрет са бугарским официром који једног раног јутра громовито улази у нашу војском опкољену кућу и пита ко је из ње пуцао (да би имао разлог за хапшење, упућивање на принудан рад или убиство), а кад је видео да смо у кући само ја и моја браћа, дечаци, и слику на штафелају а француску књигу на столу и сазнао да то ја сликам и читам – салутирао и наредио да се кућа деблокира...“

После погибије на Попини, одједи страшних стрељања у Краљеву. Много избеглица у Бањи из Хрватске, Босне, Косова, и њихове приче о страшним злочинима над српским народом од стране усташа, Муслимана, Албанаца. Све црње вести о српским расколима и братоубилачком рату: покољи, прогони, збегови. И Протић је са браћом и пријатељима, због страха од одмазде после Попинске битке и могућег стрељања у Бањи после Краљева, два пута морао да бежи: код очевих у Јелакце и познаника у Станишинце.

Врњачку утопију нарочито ће помрачити хапшење Бодe Трајковић, почетком 1942, и њено интернирање у логор Бањица, где ће током лета бити уморена са целом породицом: оцем, мајком, сестром Лелом, братом Мирославом. Преживеће само Милица, која се била удала и отишла из породице.

О томе у *Нојевој барци I*, пише:

„Када сам једног поднева после часова навратио до Бодe, предложила је да одемо на падину преко пута, ‚Терапије‘ и Стругаревића кућа, код Липовачке реке, и мало се скијамо. Она у модрим панталонама, виндјакни и тамноцрвеним гојзерицама, према доратној моди; ја у ‚цивилу‘, са скијама њеног брата. Спуштали смо се и пењали један час, по цичи зими, чак и смејали кад сам, због обичних плитких ципела, пао у јарак, при дну, код Коруновићеве чесме. Затим сам је, освежену, допратио до куће – нисам прихватио позив да останем на ручку, морао сам видети браћу, али сам обећао да ћу се вратити. Кад сам то учинио, застао сам скамењен: поред капије, подно стрмог и дугог степеништа – мукло пепељасте немачки аутомобил. Повукао сам се иза угла санаторијума ‚Живадиновић‘, ка шумарку на чијем је рубу била чудна кућа неког Руса, и иза големог јасеновог стабла чекао, бојећи се најгорег. Убрзо угледах Боду, у

ранглан сивом капуту, између двојице Немаца. Пренеражен, до њене тетке Зоре нисам смео, веровао сам да Немци још претражују кућу. Отишао сам сутрадан до др Мишића и рекао му шта сам видео, молећи га да телефонира њеним родитељима у Београд. „Нема коме“, рече, „они су ухапшени пре Бодет...“. Дотучен, попео сам се до госпође Зоре, плакала је и једва успевала да говори. Бода је, рече, још у Бањи, затворена у вили „Симић“. Отишао сам тамо, преко пута, с друге стране речнице, у завејани парк и чекао, гледајући у прозоре старинског здања, познатог пансиона, у чијој башти су пред рат београдски џез-оркестри свирали а младеж играла. Опазио сам је иза прозора, као сенку. Опазила је и она мене и оштрим, готово љутитим покретом руке тражила да се удаљим, да ме Немци не би видели...”

И, јула 1942. пукао је Бањом глас о уморству целе породице Трајковић у логору Бањица претећи да погоди и самог Протића као Бодиного пријатеља, па да заврши на стратишту.

Био је то пресудан моменат за одлуку да са рушевинама своје утопије у души напусти вољену Бању, заувек и неповратно. Учинио је то 9. јануара 1943. године одласком за Београд.

Али одлука да оде из Бање имала је и другу мотивацију – жељу да постане сликар. Са писмом др Живадиновића Томи Росандићу, ректору Ликовне академије, да га упише на Академију упутио се за Београд. Међутим, уместо код Томе Росандића уписао се на Сликарску школу Младена Јосића, на Коларцу... А да се упише на Јосићеву школу пресудила је чињеница да је на њој студирала и Кринка Белић, али и препорука др Ристе Гостушког, а посебно мишљење његовог сина а Протићевог друга Драгутина, да је „Јосић – друг његове мајке из уметничке школе – једини наш сликар који зна да црта“.

Тако су се завршили дани Протићевог живљења једне врњачке утопије која је личила на сан, а била је, у ствари, узбуркана стварност, *par excellence*.

Иако се његова остварена врњачка утопија урушила почетком Другог светског рата под налетом трагичних догађаја који су превазилазили разумне људске моћи, њен пламен се, ипак, није у потпуности угасио: наставио је да пламти и после рата сарадњом и дружењем са Драгутином Гостушким, Зораном Мишићем, Предрагом Динуловићем, Димитријем Митом Ђорђевићем, Мишелом Радићем, Кринком Белић, али и са породицом Бодине једине преживеле сестре Милице. Јер сви ће они, као и сам Протић, постати изванредни интелектуалци; композитори, музички и књижевни критичари и теоретичари, редитељи и управници позоришта, доктори наука, лекари, сликари, академици. А Здравка Пралица Лала његова друга супруга.

Драгутин Гостушки: композитор оркестарске, камерне, инструменталне и хорске музике, те многобројних соло песама, музички критичар и теоретичар, писац књига из области музике и естетике. Шездесетих година укључиће га у Одбор за реализацију програма врњачког Замка културе, а седамдесетих, у управу Друштва пријатеља Бање.

Зоран Мишић: један од најбољих наших књижевних критичара и теоретичара модерне књижевности, уредник *Нолита* и књижевних часописа *Књижевне новине*, *Књижевност*, *Дело*, са којима је и Протић сарађивао; писац неколико књига о модерној поезији, антологичар.

Предраг Динуловић: позоришни и филмски редитељ; управник Београдског драмског позоришта у време његовог највећег успеха. Са њим се често виђао на позоришним премијерама и изложбама слика у фоајеу позоришта у коме је и сам излагао 1957. године.

Димитрије Мита Ђорђевић: писац књига из историје Србије, академик САНУ, предавач на катедри историје Калифорнијског универзитета у Санта Барбари (САД). Са њим се сретао сваки пут када је долазио у Београд, на његовим предавањима и на вечерама код пријатеља.

Мишел Радић: доктор медицинских наука, научни радник из области балнеологије. Једно време радио је у Бањи и са сарадницима из Института за балнеологију испитивао терапеутско деловање минералних вода. Са њим се често виђао, у Бањи док је код оца летовао, и у Београду док је Мишел био један од водећих директора фармацеутске куће „Галеника“.

Здравка Пралица Лала: завршиће историју уметности на Филозофском факултету у Београду и педесетих постаће Протићева друга супруга. Појавиће се тих година у Министарству културе, где је радио, јер је хтела да се запосли, о чему се тада Министарство питало. Навратила је неколико пута па су се опет зближили. „Пробудила је у мени“, пише у *Нојевој барци I*, „...уверење да сам поново срео жену коју сам, као у неком сну, стално тражио“. Била му је веран друг, сарадник и пратилац, стубиште његовог дома више од пола века; све до смрти 6. новембра 2005. године. Своје најбоље слике посветиће Лали и обележаваће их иницијалом слова „Л“.

Кринка Белић: завршиће сликарство на Сликарској школи Младена Јосића и наставиће да се после рата њим активно бави. У Београду је 1961. године имала своју прву самосталну изложбу у павиљону „Цвијета Зузорић“, а учествовала је и на неколико колективних, између осталог и на Октобарском салону 1978. године. Петнаест година била је супруга цењеног социјалистичког сликара Боже Илића. По разводу отишла је у Париз и тражећи своју шансу запажено је учествовала на неколико колективних изложби у Паризу, Бриселу,

Тулону, Минхену, а имала је и једну самосталну у Југословенском културном центру у Паризу, 1991. године. Нажалост, да би могла да преживи сликарску каријеру завршила је сликајући портрете туристима на Монмартру или, лети, у Сен Тропеу. Иако су се разишли још током рата остали су у присном „заљубљеном пријатељству“. И док је живела у Паризу дописивали су се и често чули телефоном. Била је на отварању Протићеве изложбе у Југословенском културном центру 1988. године. Умрла је 2004. године у Паризу и сахрањена на гробљу Рёге Lachaise, али је потом пренета у породичну гробницу Белић на Новом гробљу у Београду.

Са Марком Ристићем почеће да се дружи 1951. године после његовог повратка из Париза где је био први послератни амбасадор нове Југославије. Са њим ће сарађивати најпре у Комисији за културне везе са иностранством, чији је председник Марко био, а затим и у часопису *Дело*, где је Марко био један од уредника. Почетна официјелна сарадња прерашће временом у вишедеценијско обострано присно пријатељство, све до Маркове смрти 1984. године. Али и после, сарадњом са његовом супругом, Шевом.

„Посећивали смо се, понекад излазили у Клуб књижевника..., радије код ‚Два Рибара‘, или ‚Графичара‘ у Топчидеру... Старио је полако, али усамљивао се брзо. Његов дом – препун књига, докумената и слика – због уског и издуженог свог средишног дела, салона спојеног са радним кабинетом, личио је на подморницу, одакле је, у тим позним годинама, туђин у земљи чији је један од утемељивача био његов деда Јован Ристић, као перископом хватао слике света, окрећући га ноћу Паризу, Лондону или Њујорку...“

Сећајући се Шеве и Марка како пролазе врњачким шеталиштем и разговарају на француском, Протић је

поводом Маркове смрти, у *Политици*, 14. јула 1984. године, објавио некролог „Сведок и учесник“, у коме је оценио да ће се „дело Марка Ристића, које је испунило шест деценија нашег драматичног века – тако разуђено, у распону од песништва до идеологије, од културе до дипломатије, од поетике до политике ... жанровски свесно хибридно и ново – у процесу тумачења ... временом остварити духовно, концептуално...“ И да ће, без обзира на различите оцене и оспоравања, Марко „...остати и чак постати једно од најблиставијих имена наше модерне културе... Успостављањем правичне сразмере између битног и споредног, привидна или стварна негативна комплементарност (у односу на контекст) појединих његових теза и поступака бледеће пред језгром и суштином његовог дела: пред храбрим обрачуном са догматизмом“.

Истичући Маркову улогу у стварању „нове поетике слике“ која је омогућила „леgitимност једном другом и другачијем сликарству“, Протић је указао и на његову улогу у „револуционарној поетици слободе“ залагањем за „отвореност идеје“, „захтевом подсвести“, „апологијом жеља“ као императивима „личног интегритета“.

„Дијалектизирајући индивидуалну и колективну слободу, Марко се борио за излазак из лавиринта грађанских конвенција, за усклађивање револуције унутарњег ослобођења човека /Фројд/ са револуцијом његовог друштвеног, класног ослобођења (Маркс). Зато је револуцију надреализма и сам преобразио у надреализам у служби револуције...“

Са Крлежом Марко је, међутим, остао веран синониму револуција – слобода. Та верност значила је извесну самоћу у којој је дочекао рат и револуцију. Лета 1941. (као готово сваког лета од свог детињства) сусретао сам га у Врњачкој Бањи, у пролазу, често у

друштву са Андрићем. А те историјске јесени, док су грмели топови око Краљева, стицајем случајних околности, био сам сведок колико је био, и колико је једино могао да буде, за левицу која га је, веровао је и страховао, напустила. Видео сам га затим у опустелом новембарском парку како, погурен, брзо, као бежећи, витлајући штапом у руци, пролази алејама – видео и разумео његову замишљеност и изгубљеност“.

Протић закључује да је Марко Ристић, „...рушећи старе дефиниције, мирећи свест и слободу, машту и реалност,...охрабрио нашу уметност да најдубљим и најскривенијим личним немирима сведочи о грандиозним немирима наше епохе“.

После Маркове смрти Протић ће наставити сарадњу са његовом супругом Шевом. Плод те сарадње биће установљење Легата Марка Ристића у Музеју савремене уметности у коме је потом од новембра 1993. до јануара 1994, одржана изложба „Легат Марка Ристића – ликовна експериментација београдских надреалиста (1926-1939)“. Протић је стручно обрадио Легат, организовао и поставио изложбу и написао предговор за каталог. Сарадњу ће наставити и као председник Одбора чији је задатак био да организује попис и заштиту Маркове богате библиотеке и архива, одреди циљ, статус и профил установе Легата која би била под управом Универзитетске библиотеке. У *Нојевој барци III*, у поглављу „Надреална судбина београдског надреализма“, у делу „Легат Марка Ристића“, исписаће горке странице о његовој судбини, небризи друштва за једну такву вредност, о распарчавању и растурању његове грађе, и пропуштеној јединственој прилици да се, по Марковој жељи, у његовом пространом стану, оформи информативно-документациони центар за проучавање париског и светског надреализма и француске књи-

жевности. Међутим, упркос свему, Протићева брига за Марков архив и библиотеку није престајала све док се нису нашли на сигурном месту. А нашли су се на сигурном тек пошто их је преузела Библиотека Српске академије науке и уметности о чему се Протић договорио са њеним управником Никшом Стипчевићем, на промоцији књиге *Нојева барка II*, 1997. године у Врњачкој Бањи. Тако је спасена ова драгоцену збирка, у свету најзначајнији надреалистички архив, који садржи манифесте, капиталне књиге стране, француске и наше књижевности, енциклопедије, часописе, манускрипте, преписке са истакнутим надреалистима, нарочито са Бретоном, и нашим писцима, те архив Марковог деде државника Јована Ристића. Око десет хиљада библиографских јединица.

Сећање на Бодино и Лелино пријатељство подстицало га је да после рата посети њену једину преживелу сестру Милицу.

„Хтео сам да испуним обећање, и да јој... пренесем Бодину поруку. И објасним зашто сам, и како сам, после Бодиног хапшења спалио Лолина писма и њихове заједничке фотографије. Отишао сам са њом и Лолином оцу, др Ивану Рибару, председнику АВНОЈ – а, у кабинет на крају десног крила Скупштине, и све му то поновио. Разумео је. Волео је Боду као снаху, тражио је да му напишем о њеним последњим месецима и данима у Бањи, што сам за дан-два учинио, брзо, готово одмах... откуцан текст однео сам му у малој свесци са црвеним корицама. Окренуо је неколико страница, задржао се на понекој реченици, – приметио сам сузе...“

(из рукописа књиге *Ка свету уметности Миодрага Б. Протића*)

Јекатерина Пољанска (1960)

Јекатерина Владимировна Пољанска рођена је у Лењинграду. Завршила је Лењинградски први медицински институт И. П. Павлова 1992. године. Ради као лекар, трауматолог, на Институту трауматологије и ортопедије у Санкт Петербургу. Лауреат је награде Љермонтова и Ане Ахматове. Преводи са пољског и српског језика.

* * *

Близу Одесе,
у месташцу чудног имена
Каролина Богаз,
сива шаша,
сва у локнама пужева,
суво на ветру шуми,
сићушне руже
и вишеспратни лукац
обрглили су доклат
блатаре ниске
с прозорима на море.
Газдин синчић
сипа у длан ми песак
из свог уског,
од сунца црнпурастог, дланића,
и каже: „Све ово - теби.
Гле, колико много - и све теби“.
Струјкава зрна,
измеђ прстију, теку ли теку.
Осам година ми је
и зато - уопште ме не плаши.

* * *

... Моје противљење нељубави
М. Башаков

Најбезнадежније противљење -
голготски, ал пут прави...
Мирис тамјана, воњ, труљење.
Сети се - и заборави.

То - време, немир тла, њихање,
гасе мој корак, роком.
Испрекидано удисање,
и - нити прст пред оком.

И колико сам пута хтела
да скинем с чела жиг оличен...
Али кроз умор мртвог тела
морам да вичем, вичем.

У страх војштених леђа,
кроз туђи лед, не благодан?...
Кријумчар, рушилац међа,
ево ко сам - засвагда.

Болом се - живим, врелим - крвити,
звук ширећи кроз стан
о та се лица мрвити,
јака, ко да су сан.

И, свепраштања крављи поглед
затворски зид озари.
Пред крвљу - ја не занемогнем.
Просто,

постоје
јаче ствари.

Без газе и без вела, без скенера,
рећи ћу, да вам јежим длаку с коже:
на леву руку постадох Венера,
на десну - Нелсон. И шта ми ко може?

Шта уши, очи? Гле ко сам, одавно:
вај, у суштини, ја сам она права -
Самотракијска Ника, једноставно,
ако вас, баш, занима моја глава.

Хер Питер - Император Петар Велики; реч је о његовој Кунстгалерији, првом руском музеју, у којој се чувају, у теглама са шпиритусом, необични експонати двоглавих, шестопрстих, вишеножних, углавном човеколиких бића.

Алексеј Маресјев (1916-2001) - пилот, херој Совјетског Савеза. После тешког рањавања за време Великог отаџбинског рата, ампутиране су му обе ноге. Но, он се вратио летовима, с протезама. За време рата извршио 86 летова и уништио 11 непријатељских авиона: четири пре рањавања и седам после. Прототип повести Бориса Пољевога „Повест о истинском човеку“.

Дон Силвер - пират из романа „Острво с благом“ Роберта Луиса Стивенсона.

Хорас Нелсон (1758-1805) - британски поморски адмирал. Изгубио је десну руку у бици код Тенерифа, 1795. године. Његове поморске победе осигурале су Британији првенство на светским морима за читав један век. Сахрањен је пошто је смртно рањен у бици код Трафалгара, у Вестминстерској опатији, а споменици су му подигнути широм Енглеске.

Венера, Самотракијска Ника - реч је о античким споменицима који су пронађени, приликом археолошких ископавања, у овом случају, без руке и без главе

* * *

Бол мој постаде моје кривице зид утваран,
и живот мој се тањи, као влас...

Анђеле мој,

бар мало

са мном поразговарај.

Давно ти нисам чула глас.

Нећу те угледати, нећу дотаћи дланом,
никада нећеш мене погледати са смешком.

Анђеле мој, заварај, смири пред новим даном -
ехом сопственим барем, бар сенком својом мрешном.

Чак и знаш ли када ће шкљоцнути засуном сарај
за леђима, кад врата зашкрипаће, добитно...

Анђеле мој

бар мало

са мном поразговарај -

иако то ни мени, ни теби није хитно.

Плес

Сви - од елисе!

Почнем плес, ко с ланца,

и ево већ је душа моја лака,

кроз слепу јарост сва протуберанца

ко из олука запљушти, из мрака.

Свеједно ми је ко сам била јуче,
шта плот и крв ће постати ми сутра,
плешем, кружећи, срце замируће
пулсира ритмом трајања, изнутра.

Гори у лету земаљско ми време,
дугови, бриге, успомена, туга.
Плешем с простором завртевши време
у напрегнуту спиралу, до круга.

Али вечности иглица по жмарцу
продре у вртлог кружно разастрт.
И плешем ја.

На игли, петопарцу,
одбијајући ватром живом смрт.

---

*Сви - од елисе! - Чест повик упозорења пилота пред полетање хели-
коптера*

* * *

Залуд се отресајући глупости свагдање њихове,
у ноћ с недеље на понедељак, чини се, кроз тај мрак
схватих да рај је - место, где је могуће писати стихове,
и нико неће помислити, чак, да си докоњак.

Тамо, у рају, флашица је увек пуна свеже
воде и, што је посебно важно, тамо је мирно,
тамо за мене постоји време, мисли које не беже
и оловка, ко штап у пустињи папирној.

Можеш ићи, уз једва видан траг, и без репова,
отргнут од година и кујни загушљивих...
А најглавније - тамо нема шефова -
добрих, сурових, злих, великодушно ушљивих.

И ево, док се петли, недопечене принове,
спремају да кључну прозор - уочи расвита,
ја мислим рај је место где је могуће писати стихове,
а чисто сумњам да их тамо ико и чита.

Ultima Thule

По ходницима дугих ноћних плима,
улицом строфа, међустиховима,
стишћући прсте у пест,
истискујући сву душу из тела,
о чему теби причати сам хтела -
никако да се, сад, дозове свест.

О томе, да су туђа лица мени
дивна, да неко хоће да се жени,
неко - у гроб да сађе.
Неко да лети у Париз ил Ницу:
неко да дланом задави птичицу -
да пој свој не пронађе.

О томе, да је ред у соби - неред,
да у погледу тихо се, без мере,
хиљадугође шкрто окрунило.
О томе, расвит да све сени тањи,
да се прелама живот и дан-дањи -
као путничко бунило.

Ко пантомима, сред завесе кусе:
неуловљиво ствари мењају се:
ормар узвишен, као стена жута,
кожа се с леђа кревета набира,
а потрулела зубала клавира
кезе се из кута.

Чудни шум уне у зид буку своју -
ко да у дуго опсађену Троју
уносе коња, власт да смене.

Чак ни пристојан бити не разматра:
свет мења своја обличја превратна:
ка огледалу изгони мене,

најстакластијим парчадима домним
где се бисерно поломио ломни
сјај, неуловљив, с трема.

Сенке - у строју, а ко починуле,
то је - *ulthima thule*.

Даље, земље нема.

Неко изнутра ко обрис без тела,
бије, и гледа из дубине врела,
као зенице ширећи?

Неко се смеје, тамо, немим смехом?
Кроз моје срце преносе се ехом
срца његови замајци, све већи.

Длан оштри удар неког длана поне,
погружава се споро, споро тоне
у бесконачност поглед празан.

Још међу нама трепти ваздух стари,
ал иза леђа већ се узе ствари.
Пут преграђују назад.

Нема повратка. Време се сажело
моје. Двојничка крв обузе тело.
Затварам рачун за свет.

Звон стакла: пршти ватромет, над рубом...
Први је корак - бол. А други - убод.
Трећи је већ - лет.

Ultima thule - Последња земља.

ЧЕТИРИ ПЕСНИКА

РАТКО ПОПОВИЋ

ЦРНО БЕЛА БРЕЗА УСРЕД РУСИЈЕ
ЗВАЛИ СМО ЈЕ ДИМИТРИЈЕ

Некуд пошли смо путем
На падини расцветалој
Да ли смо брали светлост
Ил дивљих ветрова плодове

У хладу крај пута
Сва од младости белела се бреза
Ноћ пре ове под њом волели смо се
И читава васиона певала је с нама
Она је истином приче треперила
Просула косу по земаљској трави
Грејала додиром својим ватру
Што плавила се у дивљини

Сва од сјаја звонила је извором младице
Ми јој шапутали ЈУГ у потиљак
Смех у вечери тој са песмом без превода
Једним гласом орило се
Једном душом освајали смо
Побеђивали и посртали и поново у јуриш
Било је баш словенски вечери те
А зора нам свечано прилазила

Једрима пуним пре побуне
Што спрема се да у дан крочи

Еј здрави руски камаради
Вест сте црну хтели да сакријете
Дошла је до вас страшна
Ми је кришом чусмо
Примисмо је с неверицом
Димитрија убише зли усред Грачанице

Зауставише се правци
Жубор тишине дене се у наша мала срца
Брезе упалише своје свице
А ми озебли вриском каменимо
Муком из овог блата у још веће упадамо

Камаради руски
Одложише балалајке и хармонику
Наше очи порасле
Напунише се страхом и сузама
Пред олтаром овог поља занемели
И реч нам далека узета из грла
Ври од бола ова ноћ
Велики сибирски медвед помера континенте

У овом белом простору
Ево пред вама
Повезасмо црну мараму грачаничку
Црном шаром шарана
Од памтивека ткана болем неиспричаним
Њоме смо китили врхове Карпата
И ту је црна распета остала
Ево се данас за нама дала у белој Русији
Да небо јој црнином и речју црном китимо

Русијо прашћај што божурова суза
Тврда и горка овде посеја своје семе
Друго и нисмо са собом доносили
До бол што ником испричан није
Грачаница више нема Димитрија
Димитрија још више данас има Русија

2

Светиониче Јоане
Што учини нам сабрање
Доброгласним звоном цркве Бориса и Гљеба
Пој бола нашег разгласи
Да травка травки човек човеку пренесе
Догодило се усред Грачанице
Димитрија отац Јоан молитвом дозива
Говори шапатам или поје наш бол

Косово моје несвануло
Овде смо на сопственом опелу
У рукама нам свеће
Рука пламена ка небу тече
Ова година протећи ће у поменима
небо се место звездама крстовима окитило

Благословио си оче Јоане
А ми засадили црну брезу у белој хаљини
Сва у белом а ми је црном прозвали
И именом Димитријевим венчали
Рекох пред вратима божанственог дома Бориса и Гљеба
Црну смо белу брезу твојим именом назвали
И ми их опрости оче у болу грешни
Још двадесет осам смо их засадили

Сада спава у хладу буре мирног вала
Вама хвала
Свима хвала
Нека спава над главом му звезда плава
И сада се кроз капије Московске
Разлеже глас и иде степом широком
Нека спава
Нека му је хвала и вечна слава
Вечнаја памјат, вечнаја памјат

Беле ноћи украсите дворове небеске
Осветлите пут којим ступа вечно млад
Сав од осмеха и тишина
Наоружан цветом што твоме врту се запутио
Услиши мољење премудрог Јоана
Нама опрости док слушамо свечани залазак
Звезде падалице
И договарамо се са ватром
Ко ће пре да изгори
Моли
Моли премудри Јоане

На вест о мучком убиству Димитрија Поповића од шиптарских терориста усред Грачанице, Отац Јоан у цркви Бориса и Гљеба у Русији, где су деца са просотра Косова и Метохије боравила у то време, и сам потресен болом деце, држао је опело (помен) за спас душе дечака Димитрија. Након опела Отац Јоан и деца, са својим васпитачима, у порти цркве засадили су Белу Црну брезу и прозвали је Димитрије. Потом су деца самоиницијативно засадила још двадесет осам бреза.

НАСРЕД ПРИЗРЕНА 1999

*Шестомесечни дечак Сава
у пламену насред Призрена спава*

Ми смо памћењу продужили трајање
Србија је све Врачар до Врачара
Од Призрена Алексинца
Сурдулице Грделице
Гораждевца Пећи
Грачанице
Сво јој лице фреска мученика
Србија је болом обојена
Плач плача Лаба и Ситнице
Тужбалица Мораве и Дрине
Сва је мраморје у час сине
У трен покрију је тмине
Почетак умора вековних

Србија је ломача до ломаче
Од Призрена царског на истини
У пламену дечје срце зрачи

Србија је ломача
Сва на ломачи

Грובהа неоплаканих
Сва од Врачара
Сва од Призрена која гори
Који збори
Србијо разговорна
Расцветана у бојуру мученика

Сва је од имена Сава са Косова
Од Призрена крунисаног
Од Врачара небескога

Дечаче на крсту мученика
Душа ти огњем окупана

Очима обасјао си Призрен
Из простора пепелом
Преселио си се у нови живот
и Љевишка је лево проплакала

И Архангели светле боно
Да круна не изгуби сјај
Бистрицом божури класају
Твој плач
Молитву мајке Драгице
Свирачи се опраштају са временом

---

*Од врачара небескога
Плач плача Лаба и Ситнице
Тужбалица Мораве и Дрине
Србија је плачем опевана
Гласи дођоше на истину
У пламену дечје срце сину
И кад времена ова мину
У нама ће вечно почивати
Име славе
Име Призренца Саве*

ПРИЧЕШЋЕ ПОЉЕМ

Кржљаво растиње што се расипало на моје очи
Облежу га песмом лавежи донесени ветровом руком

И исписасмо ми станари овог краја број безбројни
Враћајући глас гласу истином млађи

Кроз шевар расипаше сјај зороветни где би
Гнезда знали топлином сабраном из недара да удоме

Бујице што су предвојиле два брда две стене два
Голаћа отуђила нашим рукама винограде умрле да
Потражимо
Да вратимо се дану недовршеном

И трњу смо гризли корење
Онде где човек види сјај привиђења

Лавеж, клетве, псовке на оголела брда што свалише
Земљом
Мојом је називам

Ми осветисмо себе ми говоримо гласом оних што ће
Будућност даривати новим именима

Данас као слатки дрвореди уморни од крви
Гледамо како чун зеленом водом
Венчава две руке
Две дуге, голу дадиљу и заклетву

Ево ти човек дође челом знојавим
Да се смерно поклони нараштају

Поље моје док ти јесењу миришем крв, сећању се
Враћам: да смо голи, мокри, боси исти јуриш у истом
Дрхтају отпочели
Упркос смрти одабрасмо те

И пекли смо те у црепуљама, гледали те у око, дисали
Твојим грудима

Именом смо твојим расли
Теби што си се испречила у грлу, и ломила се као песма
Убогих.

Теби је звезда на челу процветала земљана.

Сјајнија од зоре и истине младости, страже сам око тебе
Поставио

Бдим над тобом, над хридима и ветровим лајањем

Земљо, гола, ти и ја у једном телу
Иако нам лет и надимање бране
Досегли смо сунцу до извора
И светлост задобили

Јужњаку вратили вино, песмо, стадо одбегло.

Земљо, моја земљо, с болима, у наручју, у даху, у
гласу си
Моме глас, на њиви румено жито, на небу небо:
Земљо.

МИЛАН МИХАЈЛОВИЋ

ПЕСМА О ПЕСМИ

Купила си ме потпуно бесплатно
И узвратила лечењем душе
У време предратно, ратно, поратно.
Била си ми и остала
Клатно истине
У ери преврата, транзиције, демократије,
Сурове демократије,
Предрага моја.
Како подрхтавам због косовског боја
Јер, прескупо је на њега подсећање,
У тренду бренд је брисано памћење,
А ти ме бестидно враћаш у прошлост
И попут врана гракћем
На кост
Што се зарила у грло дубоко
И не да слепилу на око
Па макар и оба испала.
Гле, чуда, док те проклињем
Ко вук самотни са Проклетија,
Подилазе ме обострано
Умни Вишњић и бели Милија.
На њихову кост си ме навела
Без гусала, без гудала...
Само ти, песмо,
Можеш и без видела
Да ме насукаш
На дно
Одакле си ме подигла.

Ти си игла
Бусоле погубљене
Па нађене...

Ти си
Присећање на стазе
Посуте ратлуком детињства...

Ти си
Несређени дневник
Избораног божуровог листа...

Ти си
Светлост, ретка светлост,
У гетима
Где се још једино ишчекује
Кошчата рука Христа
За бег из бодљикавог загрљаја жица...

Ти си
Птица
Очна бележница
Недосањаних висина...

Ти си
Шина
Којом дише
И сад Ана Карењина...

Ти си
Венчаница
Некрунисана узданица
За вечите младожење...
Ти си

Светионик
Сабласне сене...

Ти си
Камичак
Камена
Од стене...

Ти си
Кост
Костију
Мошти...

Ти си
Храм
Опроста
Милости...

Ти си песма
У песми
Из песме
О песми
За песму
Над песмама...

Ја сам само једна чесма
Твојим одврнутим мислима...

Ја сам само одврнута чесма
Твојим непресушним бујицама...

Ја сам оловка
Распараних снова и слова
Пригрљена твојим рукама.

СРБИЈА И (КОС)ТИ

Нисам дошао по милостињу
Тражим главу погубљену
Овде је нема, ни онде, ни тамо,
Па, где је онда, ако сви не знамо?

Нисам дошао да јарим буктињу
Трагам ватру угашену
Пепео тражим, траг од пепела
Земља је под њим сигурно ћелава.

А све је голо
Овде и онде, амо и тамо,
Острво острва...

Не, ја не долазим као гост
Нити да молим ил' дајем опрост
Само сам трагач и сведок бола
Венама памтим још од Стамбола.

Можда би хтели, јер то је безболно
Али ја нисам Ваш гост...
И нису Ваши гости
Они што земљом својом
Трагају своје кости.
Без шињела
У војскама суза
Голи траже себе
И не дају коров
Да прекрије тебе
Главо на раменима

Главо погубљена
На острву острва
Крај топлог камина
С мачком место ћерке
Ил' уместо сина.

ОЧИ ПЕСМЕ

Угледао сам те
под венчаницом,
богатом, белом,
просутом
омеђеним селом,
са првим петлима,
о Светом Трифуну
међу калемарима,
у виноградима
хиландарским,
великохочанским,
виноградима светим...
Носила си корпе
свих домаћица,
мирисе свих погача,
сокове берби лањских,
питомост свих
виногорја балканских.
Тог јутра
држала си дугу
белим прстима,
разгонила тугу
осамљеним неимарима,
испијала си плаву крв небу

и даривала девојче пред бербу
очима
у којима се и сад једино
небо огледа.
Угледао сам
тог јутра
у тим и таквим виноградима
са тим и таквим калемарима
у селу малом, селу обелелом,
у хиландарској Великој Хочи,
први пут, песмо, твоје очи.

Пронашао сам те
и пред Михољдан
и осматрао читав Божји дан
како стопалима белим
мељеш плодове
лозе узавреле.
Увиђао сам те
и у тек потеклом вину.
Како си само
ширила милину
и разгоревала
свеже ноћи михољданске.
Комете су, тих вечери,
падале над Хочом
и побуњивале
давно уснуле комите.
Кад се раздањивало
угледао сам те
како, вековима згужваним сокаком,
пронесиш мирис
тек излегле, испод сача,
пите.

Опет си носила
завежљаје свих домаћица,
носила си мирисе
тек спремљених пита и погачица,
будила си све поспане
росом јутарњом
покупљеном са винових лозица.
Тог јутра, по Михољдану,
спознао сам моћ
дугих трепавица.
Једна кад је прилегла
на длан,
ја пожелех да потраје сан
у коме, Ти, песмо,
придржаваш дугу
белим прстима,
разгониш тугу
осамљеним неимарима,
упијаш сву плаву крв Небу
и дарујеш девојче пред бербу
очима
у којима се само и једино
небо огледа.
Небо изнад Хоче!

МАТИ

Шта сам скривио
Па ме напушташ?
Шта сам то згрешио
Да ме тако лако остављаш?
Зар крив сам што зачет

Не бирам где ничем
Зар крив сам што најпре
Теби слова сричем
Зар крив сам што дојен
Твојим млеком растам
Зар крив сам уз гусле
Што с ранама срастам
Зар крив сам што црквом
Кунем се и молим
Зар крив сам пред алом
Што се не покорим
Зар крив сам што боланим
Призрен, Девич, Дечане,
Зар крив сам што грлим
Метохију са брда Звечане
Зар крив сам што Проклетију
Кажем да јелек му пристаје
Зар крив сам што Пећку
Тронручицу сваку препознаје
Зар крив сам што фреске скрнављене
Грачаница снаже лепоту
Зар крив сам што у Потоку Дубоком
Међ прецима налазим мир и доброту
Зар крив сам што гробља
Преорана памтим
Зар крив сам што свећом
Сећам их и пламтим
Зар крив сам што Васкрсом
Чувар јаје бојим божуром
Зар крив сам што ђурђевке своје
И твоје пељам копривом
Зар крив сам што прагом
Бдијем до сванућа
Зар крив сам што страх ме

Од нових беспућа
Зар крив сам пред вранама
Што још не узмичем
Зар крив сам што међу
Ни за пед не мичем
Зар крив сам што волим те
Силно и бескрајно
Зар крив сам што горим
Очајем истрајно
Зар крив сам што жив сам
И што постојим
Зар крив сам рођењем
Што твојим се бројим?

НЕНАД РАДЕНКОВИЋ ЈЕРО

КРУГ

Опишем круг око њене главе
као дуга лук у тесним кланцима
а дубоки кланци застраше дугу
помешају њене боје и пониште мој круг

Низ прамен косе преко њеног чела
клизала се деца по месечини
На дну те падине чекала је залеђена суза
ледена тачка на крају неке бајке или приче

Кад пролеће раскрави земљу
она ће да јурне
међу сестре понорнице
и заувек наћи себи место
далеко од рођеног ока
у ком се огледала

Рукама сам је описивао
као да кујем младо гвожђе
за тешке окове и ланце
Посним бојама сликао њено лице
и славио је по старом календару

Колико сам је више губио
толико сам јаче певао

У песмама се угушио

УСВОЈЕНЕ ОЧИ

Пролијем мастило
на месечеве мене
и ногама одгурам сунце
у туђа пролећа

Удахнем детињство
и пођем у прошли живот
у којем сам био
ова иста животиња

Да вечно настањен
под громним дрветом
надживим своје ланце
и још даље одлутам
са лажном сенком

Под ребром да ме заболи
време и место рођења
Да уместо последње
изговорене речи
ослободим се крика
и залајем на пролазнике
као што у страху, непрестано
живот лаје на глуву смрт
а смрт на вечност

Да склопим руке
или се осакатим
Откажем представу
напустим простор

и разапнем се
над белим диркама
твојих водопада

Не бих ли ти показао
како ми је!

ДВАНАЕСТИ РЕД

Венчање принцезе Симониде

Када се зидао последњи ред
дванаест дана није свануло
На дванаест недеља поделио се месец
За сунце се није знало
као што ни данас не знамо

Дванаест пута нас је преварио ветар
и дванаест пута рушио
Муком се зидао последњи ред

Те године нису родиле ране трешње
нити је ишта родило
Дванаест пута смо прећутали клетву
и дванаест пута били проклети
као што смо проклети и данас

Још када се зидао пети ред
заказано је венчање
краљевско венчање за свечани ред
Он није био као сваки ред

било је то много горе
дванаест пута горе

Она је жалила свој ред
и кренула ка небу
није понела ни сузе ни очи
Оседела су мушка деца
оглувела свака реч

Дванаест пута не знам
дванаест пута ми мила
Јеси ли принцезо
у црној ил' белој
хаљини тада била

П.С.

Прошли су векови, наде се искрале
Очи су јој ископали а сузе су нам остале

НОВИЦА СОВРЛИЋ

ВИД ЗЕМАЉСКИ

ПЕНА (ЗАПИС ИЗ ТУЋИНЕ)

Нисам јунак Вељко од љуте Крајине
нити ми је витешка глава на рамену,
родиле мед простог косовске висине
да под небом ћутим хватам се за пену.

Још мање сам Обилић из љутога боја,
Лазар ме се данас одреко у трену,
ћути новим рухом постојбина моја
и костима земним хвата се за пену.

Витез нисам љути из витешких дана
ни вожд обезглављен у кумовском сену,
док молитвом хрлим свецу из Дечана,
пој Ангела слушах хватам се за пену.

Нисам ни поета од свете равнице
што градом светлости збори песму снену,
донеле ме простог српске беле птице
да ћутим истином хватам се за пену.

Сањам сан у звону цркве нотр дама
да с небеса Косово разастрем уз Сену,
душом да се гласнем без стида и срама,
град светлости ћути хвата се за пену.

ТЕСТО

И ноћ је овде прибеглица
Смешана у тесто нашег мрака
Донело је јато црних птица
Као руку Дамјанову, прстен од јунака.

Носили је ноћима - без конака
Чупали из корена свих Голгота
Додавали таму тесту нашег мрака
Да мраком угасе, варницу живота.

Сад - живи под нашом капом
У тамном вилајету наших глава
Смешана у једно с нашим мраком
Мракује Србијом и будна спава.

ВРЕЋЕ

Браћи Костић

Кад су дошли са ратишта,
сваки са врећом костију,
кућа је била продата,
двориште пуно гостију.

Чесма је пелином капала,
застава на белом коцу,
вечна се тишина стапала
у крилу мајци и оцу.

Мрзло је сунце у јуну
и кос на мртвој стражи,
ватра у златном руну
грабила небеској стази.

Јутро изели путеви,
одбегле веверице,
велики димни стубови
глодали кући лице.

Гареж су казале вране,
мрк гавран - гаталица,
на прагу бројали дане
угарак и рајска птица.

Сами без огртача,
заклети у свете мошти,
из пепела устала браћа,
понели у врећама кости.

ПРЕ ОЦА

Драгомиру Костићу

СТИГАО САМ У ПРЕОЦЕ
МНОГО ПРЕ ОЦА.
ОН СЕ НИЈЕ НИ РОДИО,
ДОК САМ ЈА
ЊЕГОВО СЕМЕ И ПЛОД
ЦЕЛИВАО ГРАЧАНИЦУ
И МАЈЧИНОЈ МОЛИТВИ,

кришом,
придодавао своју,
да Свети Никола
поврати Симониди
вид земаљски.

Тражио би,
њој сам највише
веровао,

да ми очима каже
којој икони личи
онај што сам му син,
гледа ли ме отуд
и није ли
појање у олтару
молитва за њега
да се већ једном
уистину роди.

Да стаса у оца,
стигне у Преоце,
стане на праг,
уђе у кућу,
понишани прстом,
каже име,
рашири руке

и једном,
само једном,
за памћење, бар,
очински загрли
оца моје деце.

ВЕРА ЈАНИЋИЈЕВИЋ

ЈАХАЧИ АПОКАЛИПСЕ И ЗБЕГ ЖИВОТИЊА

Наше жеље да што више сазнамо о историји цивилизације често премашају наше могућности. Археологији на услузи стоји машта посредством које се надокнађују крхотине прошлих времена. Ретко се размишља о свим оним погромима и најездама које су збрисале са лица Земље многе велелепне градове и многа монументална здања и однеле много људских живота. Постоји неко сурово правило да су све најезде биле проузроковане завишћу и нетрпељивошћу оних друштава која су имала злу срећу са тлом које им је запало.

Међутим, када из мрачног понора недођије крену Земљом Четири Јахача Апокалипсе (намерно пишем великим словима ову синтагму да бих истакла њено значење), онда Рат, Глад, Куга (Болест) и Смрт остављају пустош иза себе. Никада више није обновљен Чандигар, никада Микена, никада Јерихон, а неколико пута обновљена Атинска Агора данас је у рушевинама, стари Рим стоји у сред новог Рима само као туристички објекат, а византијски Константинопољ само у ретким траговима... Инке су нестале... Један део Маја некуда је отишао...

Прохује пошасту Земљом, збуду се холокаусти, погроми и збегови, страдају људи, али и животиње и биљке. Ни у једној историји никада није записано колико је птица, колико је животиња, уопште, однела

ратна пустош, нити какве су све последице оставила ратна разарања на флору и фауну делова Земље кроз које су пројахали јахачи Апокалипсе. Ово писаније није "јеремијада" у једноставном смислу речи. На први поглед може да изгледа бизарно осврнути се и на овај проблем, јер стално се заборавља да су биљке и животиње значајан део људског друштва и да и оне трпе, као и људи, да њихово страдање осиромашује људски свет.

Постојале су и данас постоје природне катастрофе: земљотреси, вулакани, поплаве, пожари, урагани, епидемије, који ремете развој и постојање биљних, животињских и људска врста на читавој Тери, али су страшнији од природних катаклизми људске интервенције. Злотворски, безобзирно и сумануто људи уништавају тле на којем живе, секу грану на којој седе. Да ли размишљају шта остављају својим потомцима?

Може се расправљати о томе колико је живота однео Први светски рат, колико Други, колико је страдало по концлогорима, гулазима и голим отоцима, као и колико је људи нестало у свим оним ратовима који су се непрестано водили и који се и сада воде, на свим континентима и на свим меридијанима ове Земље. Може се промишљати о узалудним жртвама Хирошимае и Нагасакија, жртвама опсаде Лењинграда, разарања Стаљинграда, помора немачке деце у Дрездену за време Другог светског рата, протеривање Курда, али дозволите ми да после свега питам - са којим правом и зашто уносимо неред у живот биљака и животиња? Са којим правом уништавамо њихова станишта и приморавамо их на збег? Ако смо тако некрофилни у односу на сопствену врсту, како смемо да заборавимо на све оне који не могу да нам се супротставе: децу, старе људе, животиње и биљке? У

име чега је замисао о Новом светском поретку ако у њему нема бриге за све који живе на Тери?

Незаобилазан услов опстанка људске врсте је опстанак биљака и животиња на Земљи. Истина, биљке су нешто више научиле од нас и животиња. Оне су пронашле начина како да сачувају своје семе, како да сачекају боље време и наставе своје постојање. Сетимо се само неких чудних појава. После неколико година, а понекад и десетина година суше, када падне киша на пустињу Калахари, биљке процветају у најлепшим бојама и створе семе као резерву. На жалост, сасвим је други случај са животињама, оне немају ту шансу, оне су угрожене и од биљака и од људи.

Да ли знате да је Мала Азија током више хиљада година била место протока сеоба са Истока на Запад и обратно? На том простору су постојали лавови, тигрови, мајмуни, што сазнајемо преко археолошких ископавања. Сада их више мена. Нема ни коња који су степама и саванама Европе и Средње Азије у крдима каскала. Истина, њихова судбина, као и судбина паса је нешто срећнија.

У светским историјама мало је места посвећено питању поремећаја живота биљака и животиња изазваних ратовима. Студије се пишу, експерименти се настављају на биљкама, на домаћим и дивљим животињама и на суву, и у ваздуху и у води. Размислите о томе како су нестале роде и врапци у градовима са високим зградама, славуји су напустили приградска насеља и одлетели некуда... Домаће животиње које трпе и које су унесрећене од људи су друга тема о којој се понекад и појави неки глас у јавности, као у оном некада објављеном напису: "Краве убијају, зар не?" из кога се сазнало да краве на фармама вештачки

оплођавају, да телад која отеле не доје мајку, већ их вештачки хране на цуцлу. Међутим ова моја размишљања иду другим смером.

Шта је све изазвано погромима на овом нашем делу Балкана, братоубилачким ратовима, погромима у Хрватској, Босни и Херцеговини, а онда подстакнуто холокаустом изазваним најездом НАТО-а са неба, која је имала назив "Милосрдни анђео, 99". У име "спаса" од хуманитарне катастрофе?

Године 1997. у време свога боравка у Диселдорфу сазнала сам из њихових гласила да су, у време у овом националном сукобу са територије старе Југославије, многе дивље животиње напустиле своја станишта, да су отишле заувек са простора на коме су почели људи да лудују. Доспеле су чак до Шведске и Норвешке. Оне се неће никада поново вратити... нису ни као јегуље, ни као лососи успели да генетски одрже везу са својим тлом. Оне су за нас потпино изгубљене.

У планинама и шумама Босне и Херцеговине живеле су многе ретке дивље животиње и птице које су нестале у Европи и, уопште у свету. Сури медведи завршили су на Алпима. Дивокозе у шумама Француске. Како су само успеле да прелазе аутостраде или путеве? Можда ноћу, кришом вирећи из прикрајка и чекајући згодан тренутак

Стварањем урбаних средина, отварањем нових путева, изградњом аутострада и других објеката које је донела цивилизација, одузимало се место животињама и биљкама, птицама у ваздуху и рибама у рекама... Само су пацови и буба-швабе још бројнији, ти стални пратиоци људских станишта. Ти нераздвајни пратиоци великих градова. Многе се ретке врсте могу данас видети само у зоолошким вртovima, где ишчупане из својих природних станишта и стављене у вештачке

услове, таворе своје дане без жеље да се размножавају. За сваки зооврт велики је успех принова.

Овога пута заобилазим тему зоовртова за људе у САД-у који се називају резерватима, као што занемарујем изоловане четврти у многим градовима у којима живе Кинези, Порториканци, Црнци, Индуси и други неприхваћени у земљама које су им силом прилика постала отаџбина, већ се враћам наведеној теми збега - животиња.

Додатно сам изазвана на промишљања о унесрећеним животињама у Београдском зоолошком врту у време НАТО бомбардовања и вапајем њеног управника за милост, Вука Бојовића, који нам је изнео страшну истину о животињама које су у оном холкоаусту над нама и над њима почеле да убијају своје младе, да угризима одтсрањују делове свога тела, да луде у кавезима и страхују без могућности да побегну. Исто тако би било интересантно сазнати које су све животиње отишле у суседне земље са овог бомбардованог и затрованог тла. О томе ништа још не знамо, али можемо да претпоставимо на основу оног што смо до сада сазнали.

На простору Хрватске, Босне и Херцеговине постојали су вукови и јазавци, медведи и јелени, муфлони и дивокозе, лисице и ласице и та места су некада на карти Европе била обележена као станишта ретких врста. Данас те карте више не важе. Размишљам о тој сеоби која се морала одигравати ноћу, кад ратна паљба на кратко престаје, како се искрадају из својих јазбина и како ноћу преваљују пут који не познају добро, пут пун неизвесности. Вероватно је то био дуг пут и тражио је велику опрезност и преиспитивање терена. Мало је вероватно да се све то може тачно замислити и тачно реконструисати. Остајемо само на претпоставкама.

Највероватније да су само вуци у чопорима одлазили, јер остале животиње живе у мањим заједницама. На који начин су се хранили и појили, не знамо, јер велики број људских лешева само су приступачна храна за птице грабљивице била, остале животиње не могу одозго да дођу на гозбу, као птице.

Сазнали смо преко истраживања Кустоа да пингвини пате од загађене јетре и поред тога што живе далеко од градова из којих истичу отрови, и поред тога што нису у додиру са мутираном храном. А исто тако се добро зна да устаљеним морским и океанским путевима нема флоре и фауне, а морско тле је прекривено нераствореним ђубретом: конзервама, поливинилским флашама и сваковрсним отровним гадежом.

Сазнајемо да су у прашумама Тајланда угрожени тигрови, јер... сматра се да су тигрове кости добар природни афродизијак. Постоји нека брига о томе, али људима на том тлу ловокрадице имају само ту могућност за преживљавање.

Причају да су се вуци у чопорима појавили у планинама Црне Горе... Пре неколико година открили су чопор белих вукова врло насилног понашања. Стари Црногорци који добро познају гудуре и животиње у њима говорили су: "То су вукови који су дошли са љуских лешина, са босанских бојишта." Можда су оседели од страха, јер се то дешава и животињама у паничном страху, а њихово насилно понашање последица је људског насиља над њима. Можда би била адекватна реплика тих животиња: "Како да будеш читав када у овом лудилу изазваном људском вољом не знаш куда?..." Неко ће замерити да животиње не знају ко је прави кривац, али сам дубоко уверена да греше, јер животиње, како дивље, тако и питоме, живе ту, око нас. Дивље животиње које живе

на ободу градова и села, недалеко од викендица, знају више о нама, него ми о њима. Научиле су да нас посматрају, да нас процењују, да нас проверавају, јер терен на коме су припада колико нама, толико и њима.

Угрожен је живот и људима и свим животињским и биљним врстама на Тари. Све је мање неозрачених места, све је више упропашћених станишта, све мање здравих људи, све је више оболелих од канцера, од сиде, од астме, од алергије, а то су све болести које су у порасту у цивилизованом друштву. Наша храна је препуна пестицида, конзерванса, емулгатора, све је мање хранљива, а све више је отровна. Основна храна од пшенице и кукуруза је од модификованог зрна. Само су овас, јечам и раж аутохтоне. У неким пророчанствима се најављује: "Хране ће бити, али се неће смети јести." Нисмо далеко од ове поруке.

Пошто живимо у артифицијелним срединама, у градовима, у кућама без дворишта, без башта, ми стално довлачимо у своје станове мачке, псе, различите птице, а са дивљим животињама се сусрећемо само у зоовертовима или као возачи на аутопутевима када пролазимо кроз шуме, пустаре, саване и прерије, и то ако имамо среће. А можда и тада само видимо њихове слике на саобраћајним знацима.

Куда нас све то води?

ДРАГАНА ДЕНИЋ

ТИХОВАЊЕ НА ОБАЛИ

Једини мој Душане, или Саво, како год да се сада зовеш. Мени је најважније да си жив и да сам могла, макар из далека, да видим твој нови дом.

Зашто ти сада пишем, кад си ме опоменуо да је сувишно и да то не чиним? Пишем ти из себичног разлога, да осмислим своју самоћу. Добро је док имамо коме да пишемо и за кога да пишемо. Иако знам да у форми писма никад неће стићи до тебе, живим у нади да ћеш све то некад прочитати. Макар у пролазу, када те сећања или живот врате на оно исто раскршће из младости, пошто од неких дилема никако не можемо сасвим побећи. Колико је за тебе тај период живота био тежак и болан, могу само да наслутим из твојих контрадикторних поступака.

Не могу више да те повређујем и срамотим својим понашањем. Све се отргло контроли. Мој живот, бес који осећам, немоћ, све ово што радим... Све је изгубило смисао. На раскршћу сам! Свуда је мрак, а ја морам некуд да кренем. Све је боље од овог безнађа. Не тугуј, не тражи ме, не пиши... Ја имам свој пут.

Поново држим у руци парче папира са твојом последњом поруком, избледелом од читања. Ниси ме ословио, ниси се потписао. Као да си се стидео свега што остављаш, па и свог имена? Безимени, очајни сине! Прислањам тај излизани папир уз свој

образ, као да је жив. Он памти грозничави додир твојих прстију, твоје дамаре и боју твог погледа. Био си још дечак кад си донео ту тешку одлуку да нестанеш из свог живота, из мог живота. Како сам могла да ти помогнем? Шта сам погрешно учинила? Шта нисам учинила? Или сам учинила превише? Једино што сам постигла детаљним преиспитивањем је да себе ослободим кривице. Васпитавала сам те најбоље што сам умела и пружила ти све што сам имала, у материјалном и духовном смислу. Мислила сам да ти ништа није недостајало, чак ни отац. Бар ме никада ниси питао где је, ни шта ради, зашто нас је оставио. Нити си тражио да га упознаш. Као да си себи, једном за свагда, дао одговоре на сва деликатна питања. Или су та питања заувек остала закључана у твојој прегради за бол?

Био си диван дечак и диван син до оне ноћи када си се први пут издрао на мене.

Завежи, гушиш ме!

Залупио си тада вратима и истрчао на улицу. Остала сам слеђена у неверици. Шта се десило? Шта те је разбеснело? Само сам рекла да не пијеш на тој забави. Само обичан савет обичне мајке која брине, која већ носи тешко искуство тог порока. Да ли би се можда понео другачије да сам ти причала о оцу као пијанцу? Мислила сам да не треба тиме да те оптерећујем. Да болна искуства треба да остану у прошлости и да остану само моја. А шта ако си ти све знао или предосећао? Када су ме те ноћи позвали са одељења за токсикологију, знала сам да су неке ствари у животу као усуд. Оне вребају попут разапете мреже да те поново заведу, заплету и упропасте ти живот. Инстинктивно сам осетила да кола незадрживо крећу низбрдо. И све што сам од

тада покушала да урадим за тебе, било је узалуд. Ти си тонуо све ниже, као да си хтео да провериш колико дубоко човек може да пропада. Духовно, морално, физички... Као да си се неком светио? Алкохол и наркотици, обесно понашање, туче, крађе... Па сва она лудовања са групом градских хулигана, коју си предводио.

Из ове перспективе, на знам да ли ми је било теже тада или када си отишао. С једне стране стално изложена твојим покушајима да упропастиш сопствени живот. С друге, у незнању да ли си уопште жив и шта ти се дешава. Очајање и неизвесност су трајали предуго и психички ме потпуно пореметили. Колико пута сам помислила да је лако умрети, да је најлакше умрети. Зауставити ову вртешку патње! Моје коло несреће се вртело до безумља и мислила сам да никада неће стати. Не желим да наводим детаље. То кроз шта сам пролазила није за причу, ни за исповест на папиру. То могу да схвате само несрећни родитељи несрећне деце која су из очаја, или незнања, или глупости, уништавајући себе уништили и оне који их воле. А родитељ воли своје дете ирационалном љубављу која не може да се мери и одређује према поступцима. Родитељ све опрашта, чак и кад је дубоко повређен, осрамоћен и разочаран. У својој љубави покушала сам да схватим несхватљиво, да одбраним већ изгубљено, да често зажмури на истину. У годинама самоће после твог одласка анализирала сам своје и твоје поступке тражећи разлоге твог младалачког бунтовништва, а после исто тако наглог одустајања, повлачења и бежања. Наговештај новог пута који не знам где води и где те је одвео. У смрт, затвор,

изолацију, азил... Дуго и мучно преиспитивање и питање да ли ћу икада сазнати.

А онда је прошлог лета, скоро пет година од твог одласка, стигла та разгледница. Одмах сам препознала твој рукопис. Морала сам да седнем од силног узбуђења. Гледала сам слику неког утврђења на морској обали, стешњеног између брда и мора. Бар ми се тако учинило у првом тренутку. После сам иза тих зидина назрела црквену куполу са крстом и схватила да се ради о манастиру. Једном од Атоских манастира у Грчкој. Руке су ми дрхтале. На полеђини је писало:

Orthodoxia e Tanatos!

Ово је мој нови дом. Овде сам нашао мир. Не брини за мене. Сава

Једини мој Душане, или Саво, мајци је најважније да си жив и да си добро, ма где да си! Шта друго могу да тражим после дугих година испуњених болом, страхом и стрепњом? Магловито сам наслућивала шта се све крије иза ових кратких реченица. Колико лутања, страдања, испаштања, да би се направио такав заокрет у животу. Кад сам се прибрала и кад је дрхтање престало, отишла сам до свештеника наше цркве. Показала сам оцу Ђорђу твоју разгледницу и питала га да ли препознаје место на слици. Прикупио је обрве, уозбиљио се, мало намрштио. Окретао је разгледницу с лица и наличја и коначно проговорио.

- Ово је Есфигмен! Манастир Есфигмен на Светој Гори. Налази се у близини нашег Хиландара. У њему је монашко братство зилота.

Прича о зилотима је била прича о теби и твојим екстремима. У свом покајању ти си се поклатио православним фундаменталистима који су одбили

послушност васељенском патријарху, супротставили се канонској православној цркви и као такви били искључени из монашке заједнице Свете Горе. Зар и у покајању, и кроз молитве господње да будеш обе-лежен и прогањан? Дисидент и у духовном преобра-жају! Кроз мучење и самокажњавање! Са ове и са оне стране!

Дуго је отац Ђорђе причао о зилотима, о де-ценијској блокади манастира Есфигмен, о њиховом испосничком животу који не прихвата никакве тековине савремене цивилизације. Средњевековна оаза мистика који једини спас душе виде у искон-ском православљу и који, у складу с тим, поштују своја правила и имају сопствене обреде. *Orthodoxia e Tanatos!* Православље или смрт!

У 21. веку живе без струје, телевизије, мобилних телефона, компјутера. Све то сматрају робом са ђавољим кодом, а њен циљ је да заведе на перфидан начин, да отупи чула, изопачи мисао, паралише ак-тивност. Заклети противници Новог светског поретка, одбијају све што долази из тог света, па и штампу и фабрички упаковане производе. Зато се хране само рибом, маслинама, медом, шумским плодовима и оним што су сами произвели. Ретко напуштају своју заједницу. Дакле, није постојао начин да допрем до тебе средствима савремене комуникације. Чак ни пошта није стизала у Есфигмен због полицијске блокаде.

После тог разговора дуго сам остала у тишини цркве покушавајући да средим мисли од којих ми се вртело у глави. Можда ми се већ тада јавила потајна жеља да отпутујем, да видим тај свети простор у коме живиш, где ходаш, осећаш и дишеш. Толико дуго нисам знала ништа о теби, да ми је сада цео

свет био близу и могла бих отићи било где, само да ти се приближим.

Крајем прошлог лета кренула сам на далек пут, за својом жељом, за својим срцем. Само је наш свештеник знао да то није летовање и благословио ме је на поласку. Отпутовала сам у Грчку, према полуострву Халкидики и Атосу, до места званог Неа Рода. Реке туриста су скретале десно, према Уранополису, и укрцавале се на бродове који су пловили западном обалом Атоса. Та пловидба је била дозвољена јер је са те стране море обично било мирно и омогућавало је безбедно крстарење. На том потезу, дуж западне обале Свете Горе, могло се видети осам од укупно двадесет светогорских манастира. Неки су, попут Хиландара, били скривени у планинском масиву а манастир Есфигмен се налазио на источној страни. Данима сам чекала да се умилоствиве ветрови који су упорно дували са североистока. Море је било немирно и ретке бродице на источном пристаништу нису испловљавале. Обилазила сам пешице тај предео, до саме границе свете земље, а даље ми строга правила која су важила за жене, нису дозвољавала. Једино је Богородица, на свом путу према Анадолији, стигавши до Атоса застала и прошетала острвом. Од тада се место зове Света Гора или Богородичин врт. Размишљала сам да Богородица сигурно не би подржала строге законе ове монашке државе. Зар би она, која је осетила сву патњу због синовљевог страдања, могла да не разуме једну несрећну мајку која трага за изгубљеним сином?

Срећа ми се коначно осмехнула петог дана по доласку. Ветрови су ослабили и променили правац, море се смиривало а пучина се преливала у

даљини. Свега неколико туриста је тог јутра испловило из залива. Капетан се љутио због нашег нестрпљења, говорећи да је још увек опасно. Заиста, чим смо одмакли од обале, наизглед утишани ветрови су захватили бродић и он је тешко одржавао правац. Море је за нама остављало пенушав траг, јата галебова су нас упорно пратила, али је и поред тога све одисало дубоком, свечаном тишином и смиреношћу. Замолила сам капетана да приђе најближе што може обали и да поред манастира вози што спорије. Вероватно навикнут на разне захтеве, само је климнуо главом.

Чекала сам док је бура у мени тутњала. Чекала сам приљубљена уз бродску ограду, стискајући дурбин већ помодрелим прстима. А онда се видик отворио! На самој обали, као да израња из мора, указао се манастир. Дугачко, камено здање, налик утврђењу. Манастирски зидови, запљускивани и плавлени вековима, у доњој трећини су били без отвора, а у горњем делу са више спратова збијених прозора. На средини зида се, као његов саставни део, уздизала висока кула, а на њој се вијорила застава. Лепо сам могла да видим црну заставу зилота са натписом *Orthodoxia e Tanatos*. Десно се пружало мало пристаниште са молем и помоћним објектима. Иза куле је блистала купола цркве и велики православни крст, а још даље, стрме, модрозелене падине Атоса. Манастир Есфигмен је лежао као укотвљени брод, заробљен брдима и морем. Дурбином сам полако прелазила од прозора до прозора, па дуж пристаништа и негде у даљину, пратећи стазу којом се с копна улазило у манастир.

Тргла сам се на звук црквених звона. Зар сам очекивала да те видим!? Да те препознам иза црне

мантије, капуљаче и дуге браде? Да те препознам по ходу и држању тела? Не знам шта сам очекивала. Али, док сам посматрала твој нови дом, срце ми је убрзано тукло и дах се скраћивао. И видела сам тада... малу, монашку келију и чула сам како шкрипи дрвени под под твојим стопалима, Полазио си на ноћно бдење и палио свећу. Свуда је био мрак, а мноштво светлуцавих пламенова се ројило према главној цркви и нестајало под куполом. Видела сам те како се молиш са својом браћом поред олтара и на коленима испред иконе изабраног заштитника, у монашкој трпезарији уз хлеб и вино у манастирској библиотеци, удубљеног у свете списе. А у тихе, летње вечери стајао си на обали, испред манастирских зидина и ја сам јасно чула ромор твог гласа у похвали Господу.

Мирис свећа и тамјана мешао се са мирисом кедрова и смоле смоквиног дрвета, са мирисом мора. Брод је продужио даље. Манастир је остао с моје десне стране, окружен зеленилом и плаветнилом као у бајци. И ја сам дуго, дуго посматрала како цео тај простор исијава неком нестварном светлошћу.

Ако си ти овде, сине мој, нашао мир, и моје срце је мирно.

АФОРИЗМИ

ИВКО МИХАЈЛОВИЋ

Мито и корупција - пример најчвршће
везе између брата и сестре.

Мутни играчи увек су у доброј кондицији.

Да ли се и за песму која нас је
одржала плаћа музички динар?

Гледам да што ређе гледам телевизију!

Максимално трпим.
Примам минималац

Ћутим. Ваљда је то одскочна даска
у страначкој хијерархији

Кукала нам мајка.
А ни отац није остао без суза.

Степеник по степеник, дотакосмо дно.

Нама су државу отели утеривачи демократије.

И сви наши порази резултат су опсежних припрема.

Бриде дланови од аплауза који не воде ничему.

◇
Док се неко хвата за сламку, другима ни
греда не може да подмири потребу.

◇
Чаша жучи, окрепљује мазохисте.

◇
Сиротињски мени: хлеб и со.

◇
Наш феникс се не диже из пепела.
Одговара му средина.

БРАТИСЛАВ КОСТАДИНОВ

Постигао је звездани успех. Астрономске
трошкове платили смо ми.

◇
Жетва је била рекордна. Никад више корова.

◇
Имали смо велику предност, али нисмо дозволили
да то утиче на наш коначан пораз.

◇

Нисмо могли да пређемо преко његове увреде.

Зато смо га прегазили.

Тражио је правду. Али, зашто је дошао баш у суд?

Проблем лошег рада државних органа
лако се може решити трансплантацијом.

Званично - оклизнуо се на кору од банане.
Незванично - ољуштили су га од батина.

Он је ситна душа скромних могућности.
У томе је његова величина.

Имам шесто чуло. Гладне очи.

Немам своје мишљење, али ћу поднети
захтев за добијање.

Остајте овде! Треба неко да плаћа порезе.

Потонуле су нам све лађе. У инат гусарима.

ДРАГАН ДОЛИЋ

БИЉАРЕВА ПЕСМА

Расте биље после кише
    ива-трава, трандавиље
после рата још и више
    багрем, гледич, глог и смиље
кад удари брат на брата
    јасен, јавор, горак пелен
и изгуби мати сина
    јаблан, једић једак, зелен
оца деца сахранише
    брест посечен, маховина
мајку дете не упамти
    невен, нана, аптовина
драгом драга очи склопи
    црном бору смрча црна
оста кућа без ватришта
    чуваркућа чкаља, трна
Биље расте после рата
сетну песму биљар ниже
    чемер-божур, божурико
    божур-чемер, чемерико

(1999)

ЖИВАДИН ЛУКИЋ

ЗА МОГ ДРУГА РАСИНСКОГ

ПОВОРКА

Иду Цигани
На колима
Велика црна виолина
Ваљда неће музику да покопају

ЈАХАЧ

Нестаде земља
Остаде само простор
И самоћа
Која под копитама одјекује

ТКАНИЦА

Мајка је сва у белом
Брат се обесио
У дворишту Чемеркића

Одмотава се велика
Тканица бола

4. јун 1996, Крушевац

МИРОСЛАВ ДИМИТРИЈЕВИЋ КИРЕ
(1945-2013)

УЗ ЧАШУ ГОРКОВАЧЕ

Нисам кукавица,
али зажелео сам смрт,
као кад пространство
зажели хрт.

Смрт.

Да буде дуга,
да сваки ми део тела,
свака мождана вијуга,
осети бола део.

Тако бих сазнао
да сам међу живима жив био,
ходао са њима, причао.

Као кад деца једу колаче,
уз чашу горковаче.

И да сам сву нежност
људима даривао.

Да бол ме је других болео.

Да ли сам волео?

БОРИСАВ МИХАИЛОВИЋ

СЛУТЊА

- Зашто тужиш, мила селе,
И низ бледо лице лијеш
Жалоснице сузе вреле?
Зашто лице сузом мијеш?

- Не питај ме, о, не питај,
Већ са мога лица читај,
Шта из ока сузу зове -
Читај тугу и болове!

- Знам: од наших нема гласа,
те си тужна сваког дана;
Ал' зашто си овог часа
Још тужнија, уплакана?

- О страшно сам, страшно снила,
Мајко Божја! Мајко мила!
Па ми слутња срце пара,
Пред очима ужас ствара!

Само молим вишњег Бога,
Да сачува драгог мога,
Оца, браћу и све миле
Испред мача ратне силе.

- Сну не веруј; Бога моли!
Молићу га увек и ја.
Он слабачке нежно воли:
Добро жели; зло одбија.

5. мај 1918. Крушевац

ОЧАЈАЊЕ
(у ратној бури)

Сунце нам зађе, тама се спусти,
Диже се ратна крвава бура.
Снажних војника редова густе
Пустише једно злогласно „Ура!”

Прасак за праском ваздух пролама;
Стењање, јаук срце нам пара:
То сад Европа, о благо нама,
На такав начин забаву ствара!

Нова култура топове створи -
И сво оружје хладно, ватрено,
Да живот људски њиме обори,
Да становништво процвили њено!

Зар је то љубав, братска, хришћанска,
Коју нам Христос оличи собом,
Да руши, пали, беси, убија,
И да човека учини робом?!

То су злочинства, најтежи греси,
А не култура, којој се диви...
Хришћани нисмо, ни вере нема,
Устаните мртви да легни живи!

1. мај 1919. Крушевац

Борисав Бора Михаиловић (Горњи Ступањ, 1899- Београд, 1992), професор немачког језика и књижевности гимназија у Штипу, Котору и Крушевцу. Упоредо био и студент Глумачке школе у Београду, у њеној првој класи (1921-1923), диплому му потписао Бранислав Нушић, као члан испитне комисије и начелник Уметничког одељења при Министарству просвете.

Уметничку каријеру започео је априла 1922, при освећењу цркве Ружице у Београду. Глумац Народног позоришта у Београду, Штипу, Котору и Крушевцу.

Од 1946. године управник професионалног позоришта у Крушевцу, редитељ и првак драме. До краја живота је на сцени у Београду или Крушевцу, где је глумио и режирао.

Из Михаиловићеве глумачке школе је плејада наших најпознатијих глумачких имена: Миодраг Петровић Чкаља, Ташко Начић, Радмила Савићевић, Властимир Стојиљковић и други.

Борисав Михаиловић је у младости писао поезију. Из књиге Слободана Симоновића *Библиографија крушевачких рукописа* (Крушевац, 2013), преузимамо аутографе, објављујемо две његове песме: Очајање (у ратној бури) и Слутња (и.бр.3, сигн. М. С.).

МОНОГРАФИЈА О РЕДИТЕЉУ

Слободан Крстић: Маре у лабораторији живота и режије Нишки културни центар, Ниш, 2012.

Маре је надимак редитеља, театролога и позоришног педагога Марислава Радисављевића. Рођен у Нишу 1940. године, радни век провео је у нишком Народном позоришту из кога је повремено отпуштан, да би у овоме театру остварио и своју последњу режију 1999. године, неколико месеци пре смрти две хиљадите године.

Монографија театролога Слободана Крстића настоји да обиљем прилога разних аутора што подробније осветли стваралачку личност Марислава Радисављевића.

У уводном тексту приређивача износе се сви важни биографски подаци везани за представљање Марислава Радисављевића – од порекла породице, преко школовања у нишким школама, до студирања на Академији за позориште, филм, радио и телевизију у Београду. Радисављевић је режију завршио у класи професора Хуга Клајна и с поносом је баштинио неке Клајнове редитељске особине - студиозност, аналитичност, психолошку опсервацију ликова, прецизност саопштавања идеја. Дипломирао је Аристофановом *Лизистратом* у Народном позоришту у Нишу, где је одмах добио ангажман. Раду у нишком театру Марислав Радисављевић посветио је и физички и буквално све своје време, па чак и онда када је из тог позоришта бивао отпуштан. Само се повремено прихватао режије у позориштима изван Ниша, у Пироту, Лесковцу, Крушевцу и Битољу, као и са аматерима у Светозареву. Остварио је, како се

може закључити из објављене документације, шездесет позоришних режија, десет радијских и девет телевизијских режија, а приређивач даје збирни број од 25 радова Марислава Радисављевића за филм у коју суму увршћује сценарија, есејистику, режију и филмску критику. У области театрологије Марислав Радисављевић објавио је 46 огледа, а његова богата активност бележи и редитељске поставке друштвено-политичких манифестације (академије, слетови, митинзи, дочек штафете, и слично). Најзад, ваља истаћи да је Радисављевић био професор глуме и историје драме у драмском студију у Нишу десетак година, колико је овај студио и постојао.

Приређивач монографије, Слободан Крстић, као и неколицина аутора разноврсних прилога, међу којима се запаженим написима издвајају књижевници Саша Хаџи Танчић, Видосав Петровић и Бојан Јовановић, као и Иван Хаџи Здравковић филмски стваралац, централни део монографије посветили су осветљавању редитељске поетике Марислава Радисављевића. Можда бисмо били прецизнији када бисмо раздвојили две поетике овога редитеља – жељену и остварену. Јер, као стални редитељ куће, Радисављевић је морао да се повинује репертоару који је одређивала управа, што се, само покатак, поклапало с редитељским афинитетом. Чешће је налажен компромис тако што се Радисављевић прихватао поставки комада који су у Нишу сматрани класиком и обавезним делом репертоара (*Зона Замфирова* Сремца, *Ђидо* Веселиновића, *Подвала* Глишића, *Мрешћење шарана* Поповића), а ређе су прихватане идеје о стварању нове сцене или амбијенталног театра чему је Марислав Радисављевић стремио. Њега су привлачили авангардни драмски текстови (*Пикник на фронту* Арабала, *Голи краљ* Шварца, *Стриптиз* Мрожека, *Телава певачица* Јонеска), али и драматизовање и режије прозних текстова (*Енциклопедија мртвих* Киша,

Главе српске Црнчевића, Будилник Виба); ови показатељи говоре о интимној Радисављевићевој склоности ка савременијем и провокативнијем репертоару који је покушавао да оствари у средини обузетој театарским традиционализмом. Хроничари позоришног живота Ниша констатовали су да је Марислав Радисављевић био редитељ који је знао и умео да дешифрује поруке и идеје савремених писаца чија је дела суверено постављао у камерном простору. Ансамбл представе које је радио по задатку нису пред њега представљале пуни кретивни изазов, па су и коначне поставке биле компромисне. Она његова жељена поетика тежила је да формирањем нових сценских простора у самом позоришту али и у граду Нишу, уз подршку младих школованих глумаца, оствари позоришни преображај града који се поноси позоришном традицијом, али без значајног учешћа у позоришном животу некадашње Југославије или потом Савезне Републике Југославије. Сукобљавао се, веома често, са глумцима који су свој посао схватили на чиновнички начин, или који су – неуки и необразовани – зазирали од театарских идеја којима нису дорасли. Дobar део редитељске каријере Марислава Радисављевића протекао је или у спору са некомпетентним управама, или са глумцима опортунистима.

За какво се позориште залагао Марислав Радисављевић? О томе није оставио целовит програмски манифест, али се до модела позоришта који је прихватао може доћи посредним путем, када се прочитају Радисављевићеви огледи о представама Позоришта КПГТ Љубише Ристића и групе младих редитеља које је Ристић окупио. Гостовање трупе КПГТ у Нишу подстакло је редитеља Радисављевића да констатује да КПГТ „није радионица представа, већ истинска антрополошка лабораторија која својим дoметима додирује XXI век.“

Нешто раније, у претходећој белешци Марислав каже да се од Ристића „мора научити да је посао позоришта да у нама изазове крик наде.“

Представљајући позоришног посленика Марислава Радисављевића, приређивач монографије начинио је портрет даровитог али не и потпуно оствареног ствараоца; посвећеност позоришту, таленат, задивљујућа ерудиција и велика енергија нису били довољни јемци да Радисављевић стекне заслужено редитељско име на подручју некадашње земље. Можда је његов усуд – везаност за родни Ниш – учинио рђаву услугу даровитом редитељу не допуштајући му да се лати режије у већим позоришним центрима од Ниша. У сваком случају, реч је о позоришном зналцу, који је за кратког живота ипак урадио много, али који је могао далеко више. Није Марислав Радисављевић једини уметник који је снагу потрошио у борби са средином коју највише воли.

Монографија Слободана Крстића начињена је с великим поштовањем и не мањом љубављу према дугогодишњем породичном пријатељу, али и са зрном потребне опрезности према неумереним похвалама. Овом књигом Нишки културни центар одужује заједнички дуг читавог града редитељу чије театарске идеје тај исти град није успевао да прати и подржи. Да књига буде достојна редитеља Радисављевића старали су се уредник Зоран Ћирић и КонтраСтудио Ниш који је и претерао у дизајнирању и прелому књиге и коришћењем јарких боја, црвене и плаве, онемогућио читљивост једног броја страница. Монографија је опремљена мноштвом фотографија из Радисављевићевих представа али и његове приватне архиве, а закључена је, како и доликује, ваљано приређеном документацијом.

Радомир ПУТНИК

АКОРДИ УЖАСА И ЉЕПОТЕ

Михајло Орловић: Крв на флаути, Арт принт, Бањалука 2012.

Пјесник, приповједач, романијер, новинар, сценариста и водитељ, аутор ТВ емисија, неуморни путник по давно зараслим завичајним стазама, звјездочатац и гонетач људских судбина Михајло Орловић је управо објавио своју шеснаесту књигу. „Крв на флаути” је његов седми роман и дјело у којем је, након дугог бауљања по мраку, кроз кошмарске предјеле зла и општег посрнућа, најзад угледао трачак свјетлости. Након „Пашчаре” која је у својој грозоти дочарала ужас „комплетне ратне деструкције људског бића”, „Крв на флаути” својим сребрним звуком показала да се појединац може спасти љепотом која подразумијева, по Крлежи, „морално-интелектуалне напоре који су човјека створили човјеком”.

Орловић је вријеме описано у „Флаути” провео као репортер са западнокрајишког ратишта, увијек на домак прве линије, са пушком и репортерском биљежницом, у родном крају, околини Санског Моста, који се у свом мултиетничком конгломерату становништва поново претворио у крвави босански лонац, као и у Другом свјетском рату када је само на једном мјесту, у

Шушњару, камом и каменом поубијано више хиљада Срба, Јевреја и Рома.

Орловић је у том дивљању остао и без завичаја, људског исходишта, дјетињства јер је и његово село (Босански Милановац) остало заробљено иза граница раздвајања исцртаних дејтонских карата.

Роман, дакле, обрађује ратну тематику, као и већина дјела овог писца. Али, ратна драма у свим аспектима своје историјске реализације није доминантни предметни квалитет Орловићева приповиједања. Његов новинарски афинитет, тежња за јасном, вјеродостојном информацијом дошли су до изражаја у панорамском описивању догађаја везаних за распад бивше Југославије, зграде подигнуте на погрешним прорачунима која је постала „кућа мржње” усмјерене против оних коју је, без суђења и могућности доказа и одбране, требало „на врбе”. Сцене дављења недужних тенкиста ЈНА на сплитској риви или дивљања муџахедина, хамза који се у својим убилачким нагонима нису заустављали чак ни пред својом браћом по Алаху, којима је злочин постао атрибут етичког и вјерског кодекса описан је у грозоти своје беспримјерне анимализације. И, то је истина. Али, описана збивања која су дио неизбрисивог памћења савременика само су оквир унутар којег се утиснула слика са својим мрачним дубинама, сва из „густине” и „егзистенцијалне дрхтавице”.

Писац „раскошне тамне имагинације”, како су Орловића окарактерисали његови претходни критичари, схватио је да, како је писао академик Жарко Ђуровић, догађај служи „за заснивање драме”, али причање не смије да се лиши драгоцјеног „имагинацијског уплива” јер се литературом „ништа не доказује него показује”. Роман није хроника. Као и остале врсте жанра ни ратни роман се не одриче удјела фантастичног, синтетише

„елементе реалног и маштовног”. У дјелима писаца наглашене индивидуалности и специфичног дара реално и маштовно коезистирају „у пуном креативном замаху”. Аргумент за овакву тврдњу Ђуровић налази у романима Бранка Ћопића и Михајла Лалића. Огромне разлике које постоје међу романима ове двојице писаца лежи не само у посебностима њиховог темперамента и сензибилитета него и у „вегетацији“ измаштаног која испуњава простор њихових романа. Ћопић се ослања на фантастику бајки и шaljивих народних прича (његово посљедње дјело зове се „Златне бајке о људима”, зар не?), а Лалић на језовита казивања о томе да свако носи у себи властити пакао, свог ђавола који представља метафоризацију мрачних, сатанских нагона човјекове природе у застрашујућем окружењу горе лелејске. У том смислу Орловић у „Флаути” даје специфичан спој „реалистике и фантастике”, залаже се, како је писао Борис Вишински, „за процес поновног зачаравања свијета”. Више у прози него у поезији (по нашем суду Орловић је убједљивији као приповједач) он показује живи интерес према најразличитијим формама маштовног казивања, како оног фолклорне провенијенције које сусрећемо у митовима, бајкама, легендама, предањима, проклетствима и бајањима, облицима кондензованог колективног страха пред силама непознатог тако и у фантастичним доживљајима усамљеног појединца у демонијачном свијету лишеном атрибута људскости. Кратке прозе које представљају „мали простор велике густине” или разгранте форме романа пружају аутору нијансиране могућности инкрустације његових тамних визија у свијету притиснутом злом које се отргло контроли. Између два основна усмјерења фантастичне приче, оног који „поремећај” открива у изокренутој слици непрепознатљиве стварности и оног у које

свијет, макар извана, чува своју препознатљивост (стабилност разумом успостављених односа), али се у човјеку дешавају непојамне промјене (услед страха, бола, болести, физичке и психичке патње, глади, врућице, несанице...) оних који му измичу испод ногу било какво упориште, одводе у кошмарска стања сна, халуцинација, сомнамбулизма, панике, лудила или суицидних стања - писац „Флауте” се опредјељује за овај други модус скрибенди показујући задивљујућу способност да испод индиферентног лица ствари открије стравична обличја паралелне (паранормалне) стварности.

Рат као разорни талас ваља пред собом плитки слој свакидашњице и избацује на површину наслаге страве и ужаса који опасно угрожавају крхку људску егзистенцију. У Орловићевим ратним романима, главни догађај, просторно - временска мрежа збивања, строго се поштује. Свуда пуца, земаља се урушава, авети мржње улазе у људе, постају ирационални окидач злочиначке акције, отварају старе ране и буде нове страхове.

Имена локалитета, нарочито оних удаљених, остала су неизмијењена, али је она која представљају мизансцен крвавих дешавања преиначио, дао им застрашујуће димензије „последњих ствари”. И док је забита касаба у Подгрмечу само незнатно измијенила име у Булин, брдо изнад ње, на којем је буквално искасапљен заробљени српски борац, умјетник, пацифист, претворило се у Злоимењак, некакво предворје пакла на којем су подивљали „ратници” камерама снимали „подвиге” своје поремећене психе.

Сама ратна тематика подразумијева ново обасјавање локалних и индивидуалних истина, сукобљавање на националном, социјалном, вјерском, породичном и индивидуалном плану. Ликови су груписани по принципу биполарне опозиције, међусобног сучељавања и

контрастног дубинског обасјавања екстремних ситуација ратом поремећених егзистенција. Нико није у „својој кожи”, у „свом животу”, сви су, више или мање неспремни, убачени у жрвањ времена. Главни јунак је Бранко, иначе поријеклом Грмечлија, кога је почетак рата затекао као професора флауте у једној сплитској школи. Он је стваралац, који је свој таленат наслиједио од оца, самоуког народног умјетника фрулаша који је, над отвореном јамом на Шушњару натјеран, звуком своје свирале испраћао у смрт сународњаке да би им се на крају и сам придружио. Бранко је управо због тога осјећао нелагодност кад се од њега очекивало да засвира пред већом групом људи. Он је своју душу исказивао у тренуцима стваралачке егзалтације, сребрним звуцима инструмента који га је приближавао доживљају чисте љепоте. Од свега на свијету он је највише волио своју кћер и своју сребрицу, како је од милоште називао флауту са којом је проводио најиспуњеније тренутке живота. Та флаута и није била предмет „од овога свијета”, она је у рукама надахнутог умјетника постајала (Моцартова) „чаробна фрула”, магијски предмет који је човјеку отварао перспективе недосегнутих, обасјаних видика, земље чудеса, снова и љепоте.

Дубоким жиљем везан за завичајно тле и традицију Бранко је сновао да компонује свиту од седам пјесама (чворова на црвеној врпци инспирације) о дјевојци Мари на којој се, као дјетету, задржао посљедњи поглед невино погубљеног оца, а која је тим погледом добила обавезу да освети његову крв. Као одрасла, да би извршила своје судбинско послање, Мара се одметнула „гори у хајдуке”, али је успјела да врати дуг крви тек као плесачица која је у току заносне игре извадила из косе нож и усмртила силника.

Када је дошло до суноврата, Бранко се нашао у завичају не раздвајајући се, чак ни на линији, од своје сребрице тражећи у њеном звуку лијек за рањену душу. Његова кћерка Косара наслиједила је храброст, истинољубивост, љепоту, поштење, али и активизам човјека који се не предаје злу. Она, као и Мара, посједује и чудесну љепоту, а њене љубичасте очи у чијој се боји мијешају одбљесци мора и ужареног западног сунца попримају на махове фасцинантно зрачење. Након одгледане касете на којој је својим очима видјела ужасну смрт свога оца и искежена лица убица, и то у гро плану да им се не би могао оспорити заслужени „комад славе”, она одлучује да својим дјелом настави очеву инструменталну маштарију, учини исто што и епска јунакиња чији је подвиг постао њена животна опсједнутост.

Више стјецајем околности, након грозоморне епизоде са изродом, ратним профитером, „угледним привредником” и побожником чији је позамашни трбух красио масивни златни крст из Хиландара, а који је шуровао и са самим ђаволом, а своје дужнике живе затварао у шахтове да их изједу црви и оглодају пацови, нашла се, више игром случаја него својом вољом, у Булину, контаминираној касаби у којој рат никад и није престао да траје.

Простор и вријеме код Орловића, видимо, маркирају се као „изузетне значењске категорије”. У њима се образује атмосфера неопходна за акциони иступ јунака и његову вјеродостојну психолошку портретизацију. У центру моћи, као признати господар касабе, издваја се „ратни херој” Кенан који, окружен буљуком подивљалих, ретардираних послушника, „жари и пали”, и чијим поступцима влада „усковитлани хаос индивидуалне психологије и психопатологије”.

Дежмекаст, ријетких зуба, косе боје изгорјелог дрвета Кенан је на животном старту имао зацртану улогу губитника. Нечисту крв је наслиједио од родитеља чији је сусрет трајао тек једну ноћ и које је, живећи читав вијек одвојено, везивала само мржња. Захваљујући стрицу, накази који је брадом дотицао кољена, а кога је морао након смрти ломити да би га било како сахранио, доживио је своје прво девијантно сексуално искуство које није прошло без посљедица. Рат је за Кенана био право вријеме. У униформи, наоружан до зуба, он је бахат и суров, заборављао своју безначајност доживљавајући готово оргазмично сладострашће гледајући смртни страх оних којима ће он задати посљедњи ударац.

У центру једног суровог циркуса, једне очајне менаџерије дегенерика, застрашујућих сподоба, убица („...Поред Косаре је протутњало нешто налик на горилу. Није човјек, а није ни животиња. Имало је кратке и дебеле ноге, труп пљоснат. Глава му је била готово урасла у рамена. Вирило је сарао ћелаво тјеме. Он је она наказа што је играо трбушњак пред њеним оцем док је он свирао флауту. Тада је изгледао као кобра која извирује из корпе.”) које писац приказао у пуној сугестивности њихове физичке и психичке девијантности. У изгледу, наступу и говору они, не ријетко, посједују анимална својства, па и њихови надимци који „покривају” читаву личност често асоцирају на њихове животињске сроднике. Овакви надимци, ипак, ниису резервисани само за јунаке који оличавају тамни образ времена. Старац Кале, Кенанов таст, коме је зет осрамотио синове, Фикретове аутономаше које је, заробљене, голе провео кроз касабу, извргао општем руглу, а затим бацио на ватрену линију са које се они нису вратили, који је понизио и унесрећио његову јединицу

Хану, постао је тужни мајмун који својом несрећом забавља пијане госте у зетовој биртији. Овај сатрвени човјек је знао да све има своју мјеру и зато је ријешо да стане на пут силедији који уништава све чему се приближи и чега се дотакне.

По принципу биполарне опозиције нашла се Косара – сама. Њу покреће жеља да се освети очевим убицама. Освета је, бар на почетку, њен епски дуг и етички потстицај акције. Али, колико се приближава циљу, она све више губи на почетној одлучности. Заштићена амајлијом сребрне флауте, музике која се ни од куда, али и из неба и земље појављује у тренуцима опасности или неразрјешивих моралних дилема, она посустаје у својој одлучности све увјеренија да се зло не побјеђује злом, да је људска величина у праштању, уздицању изнад ковитлаца себичности, мржње, анималних нагона, крви који унижавају личност, потиру перспективу њеног људског уздицања до свјетлости.

Осим протагониста из два ратом супротстављена свијета Орловић као „дјејствујуће лице” уводи музику. Њу је стварао умјетник, Косарин отац, уносећи у њено звуковље висине и обасјаности своје душе, страст и љепоту испуњеног човјековог постојања. И када је звјерски измасакриран на Злоименаку, умјетник је наставио да траје у свом дјелу, музици која сугерира хармонију свемира и наткриљује појединачно људско трајање. У Орловићевом дјелу музика има магично значење. Она опомиње, брани, усмјерева, подстиче унутарње силе бића, указује на могуће развезивање чворова судбине чак и онда када понестане снаге и пред усамљеним појединцем почну да се отварају пукотине безнађа. Музика опомиње и човјека испуњеног злом да се заустави у својим мрачним наумима, схвати да

мржња води у пропаст, али да увијек постоји нада спасења, ако се покаје и пружи руку помирења.

Из странице у страницу, из епизоде у епизоду, Орловићеве приповједне предјеле натапа озвучје флауте доводећи ову језиву причу, као у бајци, срећном завршетку. За разлику од претходног романа, дакле за разлику од „Пашчаре” у којој ратно зло гута своје протагонисте, у „Флаути” постоји излаз. Човјек музиком (умјетношћу) савладава удаљености, отуђења, самоћу, празнину, проналази свијетли разлог постојања, дарује себи драгоцјена зрнца љепоте и људске блискости.

У Орловићевом дјелу прожимају се реално и маштовно, све је до краја препознатљиво (чак и запамћено из прошлости која нас још заплъускује страхом и несаницом, али и замаштано у распону од магије и проклетства до свијетле чаролије испуњених снова о оствареној срећи. Дјело се одликује унутрашњом драматичношћу и инвентивним поступцима моделације романескне материје, поступцима функцијске и фикцијске прозе наглашеног асоцијативног разграњавања и емотивног озрачења што текст чини прихватљивим читаоцима различитих укуса и диферентних рецептивних нивоа.

Писана дотјераним и живописним стилем „Флаута” показује не само даровитост свог аутора него и оригиналан начин приступа ратној теми која доминира у динамичном простору савременог романа РС.

Зорица ТУРЈАЧАНИН

А ПРИЧА О(П)СТАЈЕ...

**Милисав Савић: Љубавна писма и друге лекције,
Агора, Зрењанин, 2012**

Готово је нормално да човек купивши дневне новине почне да листа од позади. Да се обрадује спортом или испсује због истог, прегледа читуље да би се, не признавши гласно ни себи, захвали Богу, заобишло ме, да евентуално реши укрштеницу, бајаги ради вежбања меморије а пре да се застане код до јуче познатог имена коме фали само словце па да се сети, све док се не пређе на испијање дневне дозе тровачког тзв. друштвено политичког живота.

Али мало ко почиње читање књиге од позади; тај ил' је у немару и нехају, ил' у лудичавој знатижељи, није нормално. Мени се (овај пут) у глађењу и скоро љубавничком додиривању (сваке нове) отворила страна 217, насловом *Ако читатељка једног дана у возу Београд-Пећ*. Отворила причом о лепушкастој жени у возу, неке давне 1970. Како чита књигу а суза сузу стиже зарад оних патника и страдалника у прочитаној, насловљеној *Кад су цветале тикве*. И о неком младом човеку коме се учинило да се у име заједничке наклоности ка књизи и њених суза могла десити љубав, да се имало времена. И све то у возу, у пролажењу, у мимоилажењу, у промицању. И док је прича текла о сузама и дрхтавици над књигама, Калвину и његовом *Ако путник једне зимске ноћи*, и сусрету у библиотеци, о памћењу градова по књижарама и библиотекама, о сновном сусрету са лепотицом,

све време ми се чинило да је реч о мом прошлом животу, о препознавању (ако се искључи оно лепотица), о незаобилазној опседнутости књигама, библиотекама, возовима и станичним догађајима. Иако су возови пролазили давно... А и оно: угаси светло драга... је из сањаног живота.

Како било, прича ме је нагнала да књигу Ми-
лисава Савића *Љубавна писма и друге лекције* вратим на почетак, као што је ред, и уроним у биографску прозу која може бити есеј, и аутобиографија, и поетички кредо пишчев, али за мене је пре свега прича. Прича о успоменама (одрастање, почеци, школовање, дружење), о времену стварања и искуству читања. И кад пише о савременицима, пише питку, час духовиту, час ироничну причу о великанима и онима који су могли и хтели бити а нису, прави портрете као саучесник који воли књижевност и књижевнике. Пише незлобиво и о догађајима и особинама знаних који би се могли прећутати, али он за то прећутивање нема разлога јер није малициозан, разуме слабости а уважава достојанство и вредности (Селимовићево беговско понашање, нпр. те ознаке за Михиза као правог књижевног шмекера). Кад даје себи право да их квалификује по томе да ли су одликаши (бубалице) или двојкаши (понављачи) тај нацрт историје није увредљив већ лепршав, духовит, добронамеран, и искричав, уз коментар који следи. Ако је Доситеј у основи бубалица, а Вук је понављач, а образложења су прихватљива и за једног и за другог, и тако за тридесетак писаца. Издвојила бих обележја о Исидори: „Бубалица по сили прилика. Да је била мушко била би хајдук.” На основу ове кратке белешке о умници наше књижевности може се направити озбиљан есеј (може се у себи допричати). Само прича

о Видосаву Стевановићу има лично обележје које нешто одудара од осталих записа али је, (уосталом), сведочанство о времену, људима, пријатељствима и како се она кидају.

У основи Савићевог казивања је њено височанство прича. Било да се до вртова милине и сласти стиже само причом као код Бокача. Било да се њом одлаже смрт као код Шехерезаде. Било да, како би рекао Андрић, док је човечанства, прича ће се причати, јер су оне насушна човекова потреба, као хлеб и вода. Било да се негују и пазе у кућној библиотеци као *Време смрти*, *Библија* и Његошев *Вијенац*. Било да се прича о Србији славуја и врана као у књизи *Ужице с вранама* Љубомира Симовића, по Савићу најбољој хроници Ужица икад написаној.

Говорећи о Драгомиру Антонићу казује: „Љубав без приче као да и није љубав”. А једну од тих прича, лепих прича, са мером, од које не црвене образи, исписао је и сам Антонић. А свако поглавље Милисав Савића уствари је прича, или прича есеј, или прича као начин да се живот поново проживи.

Милисав Савић често у својим текстовима помиње аутобиографије. Не сматра да су писци потпуно искрени у исписивању животописа. Чак после једне белешке о Видосаву Стевановићу завршава поглавље констатацијом „да је аутобиографска проза нешто о чему се до миле воље лаже”. Самоироничан, какав зна да буде, додаје: „Нећу се љутити ако ми неко каже да сам и ја у овом кратком запису варао”. Али кад говори о делима Јаре Рибникар, исказује да „најбоље њене странице су оне које носе печат аутобиографског...” „Да би се написали добри мемоари потребно је имати вредну и занимљиву биографију (живот), али је потребно и умети описати ту биографију,

потребно је пронаћи добру причу.” Начелно, мишљења је да се биографије не разликују од фикције, „да њихова фактографија није ништа истинитија и уверљивија од оне литерарне, у већини случајева је лажнија и непоузданија.” А читаво поглавље насловио је „У аутобиографијама се лаже” (стр. 162).

О целофанској и бандитској књижевности говори као о феноменима нашег времена, сврстава али не пресуђује и не вређа. О боемском кругу шездесетих и иних говори са симпатијама, и делом свога учешћа и својих емоција али и (да ли са жаљењем) уочава да је такав начин живљења и стварања *passé*, те да се само у сећањима може призвати жал за дружењем са Милисавом Крсмановићем, Јашом Гробаровим, Александром Секулићем, Миланом Ненадићем, писцима којима је „апсолутна слобода” понашања била предуслов сваког доброг писања!” Јер уместо кафана, библиотеке постају храмови читалаца. И о идеалној библиотеци Савић има свој сан, своју причу. А пре свега мисао да је прави читалац онај који тражи, а не онај коме се нуди. Уз већ поменуте возове и сузе још један разлог да књигу прочитам (о), уз силне белешке на маргини, и подвлачења без жаљења.

Савић не пише само о својим савременицима. Он се враћа на ликове наше историје књижевности о којима даје занимљиве податке, до сада непознате, и покушава да их спасе забораву. Уз путовања, скице виђених уметничких творевина, описе случајних сусрета, умишљених разговора са давнашњим сродницима по лепоти душе, Савић открива и свој отворени, радознали и незлуради дух, који ужива, истражује, дозива кроз сновиђење, сусреће, води разго-

воре у непосредним контактима, и пре свега чита; воли да чита и воли о свему томе да нам прича приче.

Није баш при читању било суза, ни у возу читања, овај пут. Али потресе судбина песника Миличића, са све оном сиротињски постављеном трpezом; као и пишчев сусрет са сељаком из топличког краја, из опустелог села, који му нуди јабуке: „Узми, сине, нити има ко да их бере нити ко да их једе”. У једној реченици слика Србије, бездетне, малољудне.

Чита се и даље. У библиотеци, у соби, на тераси (на пашњаку некад). У возу готово никако. Јер, возови су пролазили давно, давно... а прича остаје. Код Милицава Савића топла, са љубављу о књизи и књижевности, о несталом времену сетно и поетично, о овдашњем иронично хуморно, а пре свега литерарно.

А онога: „Угаси светло, драга...” тога *драга*, само у причи има. Зато је и важно да и ње, мајсторски причане, има.

Гордана ВЛАХОВИЋ

НЕУМОРНОСТ ИСПИТИВАЊА

Ален Бешић, *Голо срце*, Народна библиотека "Стефан Првовенчани", едиција *Повеља*, Краљево, 2012

И трећа заједница стихова песника, критичара и уредника Алена Бешића (р. 1975) ословљена неочекиваним именом *Голо срце*, представља читаоцима упорни нестишљиви истраживачки дух аутора, као што су то презентовале и његове две претходне песничке књиге *У филиграну рез* (1999) и *Начин дима* (2004). И овом пригодом, дакле, аутор самосвојно (пре)испитује моћ и границе стиха и језика, а на тај начин проверава и себе и песму, и поезију уопште, што се уочава и у следећим стиховима у 4. песми *антимарина I*: "Негдје изван писма, у свему што је прећутано, \ слутиш, опет је неокрзнута остала суштина". Док зачетних шест упозаравајућих стихова уводне песме *подне* не само да откривају Бешићев песнички манифест, него и слугу вечну игру, чежњу и преображаје између трагача и смисла за којим се увек трага, али и однос трагача са самим собом:

Пазиш коме се причаш и ко те свједочи. Јер, са сваком ријечју што промине у друге, мање те има. Слутиш како се, у таму хладних одаја, љуште слова заборављеног љетописа. Похрањујеш слике као сјеме егзотичног биља, чекајући стрпљиво из хербаријума да пролиста.

И архитектура књиге пред нама је у складу са песниковим истраживањима. Наиме, књига броји укупно тридесет песама, насупрот којих су, на парним стра-

ницама књиге, смештени фотографски записи очију познатих књижевника (Иво Андрић, Момчило Настасијевић, Бранко Ћопић, Мак Диздар, Вирџинија Вулф, Силвија Плат, Даниел Хармс, Александар Ристовић, Милош Комадина, Вава Христић, Живорад Недељковић, Саша Јеленковић, Саша Радојчић...) чији стих или промисао су смештени унутар песме на непарној страници, као лик у огледалу, кроз узајамни корелат, као негатив или позитив и аутора и његових гостију. Једино прва и завршна песма нису пропраћене Бешићевим фотосемантичким и метатекстуалним додатком односно "агонијом одјека". У два наврата уместо фотографије употребљени су краћи хебрејски запис и персијска калиграфска графика која представља дервиша у плесу, а сачињена је од записа песме Мевлана Џелалудина Румија, чији је део и цитиран унутар "песме у огледалу".

Када је реч о фото записима очију-погледа књижевника (класика, већ, али и млађих песника, углавном), у 1. песми *подне* издваја се једна од исповести, којима ова књига обилује – "И заиста, како не завидјети оку на чистој\ благовијести", чиме се потенцира и њихов значај и моћ спознавања, али и оправдава Бешићево књижевно остварење по принципу две књиге (албум фотографија и књига песама или књига видљивости и збирка речитости) у једној књизи, чији се сегменти, као и читаве књиге, огледају једна у другу, можда и исповедају једна другој, или се пак сумњичаво надгледају или такмиче, али уз призвук да фото-документи нераскидиво везани са цитатима постају својеврсни, трајни или тренутни контролници и граничници наведених промишљања и поезије, уопште. Као да и они чекају на поновно читање и интертекстуална преиспитивања. На неке од њих већ смо заборавили ("Ум зиме се растаче, односећи двојину и\ скрушеност, узгредност и осаму").

Затим, друга необичност и неочекиваност, позната литератури јесте анадиплотички поступак којим се завршни стих једне песме понавља као први стих следеће песме. И тако редом од уводне до окончатељне песме. Без неке магистралне закључне песме.

Нужно је споменути и ауторову осмишљеност и испланираност када су у питању сводни елементи књиге, као и читава књига. Наиме, у врло блиском додиру су наслов књиге (*Голо срце*) и Хоторнова императивна ("*Буди истинит!...*") и Бењаминаова ирониизована ("*Ништа није јадније од истине изражене онако како је била мишљена*") промисао прихваћене као мото Бешићеве књиге које, како је и очекивано, инсистирају на истинитости, независно од реалних мигљивости и дистинкција од замишљане и очекиване њене појавности, чак и од опречних утисака, али не губећи од њене документарности и убедљивости, као и од њених домета.

Дакле, на основу поменутих и, на први поглед, уочљивих одлика најновије Бешићеве књиге стихова очито да је она претходно брижљиво осмишљавана и организована, што ће потврдити и њена садржајност, која је исказана у другом лицу једнине (прва реч у књизи је "пазиш"). Песник сведочи збивања дотичног "Ти". Песник је у сталном дијалошком и екфразичком присном контакту са њим. Преноси нам не ефемерност његових догађаја и доживљаја, већ она продубљена промишљања и суштинска значења. Песник је са њим и у соби, и на обали, и на броду, и уопште на путовањима која се филмском брзином настављају, са напоменом да конотације путовања и одлазака, као и представе повратака и долазака, могу бити вишеслојевите и вишесмисаоне, иако неочекиване, само на први поглед: "Сан о кући, повратку, \ постелећи под пањем или на пању".

На примеру статуса појединца ("ништаван, сведен, обичан") песник Бешић посредно илуструје и доживљај окружења са којим нема разлога да буде задовољан, као ни његови читаоци. У дослуху са француским социологом Жаном Пјером Жувом прецизно је дочаран ситуираност појма "Ти" у песми "о теби": "о теби, који више ниси, но што јеси, а и кад јеси то је као и да ниси ... о теби, тананој мрени превученој преко свијета, стварности, живота". Стиховима из Ћопићеве "из тмине дјетињства" ("Ужасава те идеја о\ двојнику, огледала која памте одразе, расипање\ ријечи") чита је даља компарација и градација у унижавању и растакању сваког од нас, и појединачно и колективно, што су егзистенцијалисти детаљно описали и окњижотворили. Мотив двојности и удвајања саобразан је и представама огледала, прозора и гледања у оба смера, али и архитектури Бешићеве књиге. Стога нас не може зачудити могућа дефиниција живота у песми *читајући ничеа*:

*У вјечитом плесу настајања и нестајања, можда је
жизнотек
несношљива предрасуда, покварена плоча што врти се
у празно,
понављајући исту, ганутљиву фразу. О нама ријеч је
ту, осјећаш,
о теби...*

У песми-набрајалици у *име*, какве у књизи не недостају, тачније у њеним завршним асиндетским стиховима:

*у име безнадежног разлагања себе, себе јаства,
и себе сопства, себе слијепе мрље, себе писма, себе тијела,
себе жеље, себе ускраћености, себе љубави, себе
дјетињства,
себе тебе, себе смрти...*

назиру се не само поводи појаве песничког гласа, него и могуће нијансе и пукотине како тока самог живота, тако и састојака помињаног и извесног "Ти" чији усуд помно пратимо, јер се Бешићева књига (читај – својеврсна укрштеница стихова) другачије и не може читати, већ пажљиво и опетовано, повремено и "на прескок напред и натраг". О том виртуелном "ритмичном раскораку" живота и појединца, стварности и привида говоре следећи стихови: "Далеко\ један од другог, свијет и ти играте се посредовања".

Из ових цитата можемо открити одакле све песме извиру, из којих временских зона песниковог раслојеног сопства. Присутно је чак и једначење између њега и помињаног "Ти" ("себе тебе"), што је сасвим очекивано, али и још претпостављенија (не)премостива разликовања, о чему и сам песник у истој песми прво проговара кроз посуђени цитат: "*нисмо ли\ и сами особе раздвојене нечијим погледом*", а касније и исписује своју сликовиту замисао-медитацију са извесне дистанце и од "Ја" и од "Ти": "Ја и Ти нису спојени судови двију замјеница, но\ свлак који надрастамо".

Ипак, "Ти" неминовно припада и другим просторима и временима, другим личностима и двојницима ("ишчезаваш у сјенку досуђене собе"; "у име измицања у друго лице"), чак и књижевницима са фотографија. И то у оним ретким песмама у којима је презети цитат-епитаф са камених стећака постао тематски стожер у самој песми, као што је то у овој књизи случај у песми *златни пресјек* у коју се загледао и сам Мак Диздар – мајстор реторичне игре речима и значењима.

"Ти" је и "на жалу" и на броду и у соби, као осведоченом и добровољно усамљеничком песничком амбијенту ("... толика је моћ поезије.\ Обгрљује те соба. Свијет изван ових зидова).

"Ти" је песник ("помислиш да\ своје песме до-викнеш"), пре свега. Па и сам песник, и то не само као изолован песник, већ и као друштвено биће. У његовој "осами обнавља се писмо". "Ти" је поетски чин ("како се из мутне каше и прљавих легура ... добије унца про-зирне емоције, читљива есенција"). "Ти" су "неподатне" речи и језик, као Витгенштејнова мера опстанка простора којем припадају. "Ти" је поезија ("животопис ... топло срце таме"; "напор нужен да се\ на хартији увијек оцрта жива рана, топла ружа крвавих латица") чији су резултати неизвесни: "знаш да од оног што напишеш ни пламичак на свијећи\ неће заиграти. Непоколебљива остаће златна нит". "Ти" је и "бездан празне странице" и "бјелина хартије", у коју се може данима и ноћима беспомоћно "зурити".

Посебност Бешићеве најновије књиге јесте и сам песников дискурс као аутентичан и упечатљив атрибут и белег. Наиме, његове песме визуелно одговарају слободним и дугим наративним стиховима правоугаоног облика, већином у виду неримованог псеудохексаметра од осамнаест стихова, док по свом тону и исказу више припадају песмама у прози. Међутим, песникове дуге реченице, необично згуснуте, споре али доврхуњене одблесцима смисла, концентричних кружних кретања готово таложења и седиментирања, највише наликују микро есејима односно песниковим аутопоетским текстовима. Иначе, песник је и у претходним књигама неговао песме у прози, које се морају у неколико наврата читати и које су могу ословити правим "лабиринтима уланчавања", како је иначе, Лав Толстој дефинисао књижевно дело, много пре познавања интер и метатекста од стране књижевне теорије и критике.

Александар Б. ЛАКОВИЋ

ЖАНРОВСКИ И ПОЕТИЧКИ КРУГОВИ

Креативну и плодотворну стваралачку енергију **Зорица Арсић Мандарић** исказује из рукописа у рукопис, из књиге у књигу: у поезији, лирској прози, приповеткама, хибридним мисаоним формама и есејистици, у већ обимном и разноврсном књижевном обиљу. Али, и у другим областима уметности, пре свега у сферама ликовног израза. Њен стваралачки дух и нерв не мирују, као да су непрестано у будном стању и на креативном чину. Евидентни творачки немири не дозвољавају јој да посустане и успори, већ да иде даље, да готово ниједан дан не прође макар без ретка, потеза пером, кистом или под прстима. Све се то у једном истом бићу акумулира, сустиче и укршта, повезује и разлистава.

У само неколико последњих година објавила је пет различитих књига: песнички триптих *Сјај мисли*, *Чиније звезданог тиринча* и *Сок од зборовине* (Библиотека града Београда, Шумадијске метафоре и Библиотека „Деспот Стефан Лазаревић”, Младеновац, 2010), прозну књигу *Чипкана јастучница* (Драслар партнер, Београд, 2011) и *Мислилице* (Драслар партнер, Београд, 2012), књигу мисаоно-афористичке интонације. Овим је омеђила неке своје већ препознатљиве жанровске, тематско-мотивске и поетичке кругове.

1.

У обимном поетском триптиху, од близу 300 страница, Зорица Арсић Мандарић исказује своју

стваралачку самосвојност. Иако су део једне композиционе целине, свака од ових песничких књига поседује свој ток, може се одвојено читати и интерпретирати. У извесној мери иду напоредо. Међутим, оне се ипак доминантно узајамно прожимају, повезују их заједничке поетичке компоненте. И уметнички их је обогатила и повезала једна рука, слике и цртежи њиховог аутора, раскошан и упечатљив ликовни рукопис списатељице. Тематски и мотивски су вишеслојне и разубуђене. У односу на већину њених ранијих песничких збирки овим триптихом проширен је тематско-мотивски простор певања. Мање је емоција и душе а више рационалног промишљања. Мисаоно и критички се преиспитују неки други простори и стања, пре свега однос песника према загонеткама и тајнама космичким и универзалним. Песникиња обликује интуитивну космозофију, са свебожанским присуством свугде и у свему, поглед на свет и свеукупност процеса и појава. С друге стране, окреће се и реалном свету, критички сагледава удесну позицију човека, пре свега нашег, и овде. Раније књиге и песме, чини нам се, биле су мекше и ближе души, а ове су опорије и горке, еманирају критичку енергију на свет око себе. Наравно, и у овим књигама налазимо отиске сензибилне душе, блеске лирских трептаја.

У сваку уводи читаоца засебним поетским прологом, са означеним поетичким упориштем и са мисаоним искрама. А у уводној песми „Сјај мисли”, који наслов носи и прва књига овог трокњижја, експлицитна се исказује намера да се докучи могућа „пра-реч суштине”. Управо кроз проницање у смисао и суштине писања и певања, али и загонетке космичке и метафизичке. Упошљавањем чула и оних делова тела који су с тим у вези. „Шака је гнездо/мисао је птица/што оловком пише”, каже у једној песми. Кроз песме, а

приличан је број вишеделних у све три књиге, води читаоца кроз властите мисаоне ревири и густише језика, којима одређује човекову суштину: „Човек је језик/библиотека ума”...А песник је у благиости вишег ума, Господа, који је дародавац конца „за рукопис душе”, да песму шије „под будним оком/Мајстора небеског”. Међутим, песнички субјекат, у овом случају, шије песме „од сна и ината”. Именица *инат* сугерише и ону критичку димензију песника.

У овом триптиху приличан је број песма и стихова са аутопоетичким референцама, у којима се опсервира процес стварања песме и песниковог улога у томе процесу; њена анатомија, али и улога руке, душе, језика, прстију, шака; енергије која покреће песника да ствара песму. Указује на њене градивне елементе, као што су кичма језика и пршљенови речи. Поједине песме су самоисповести, констатације, коментари и мисаоне рефлексije о стваралачком поступку. Песник је радилица у пчелињаку, стихови огрлице у чију су језичку потку утиснуте бразде душе; бритак дух у чијим можданим тоцима прште мисли, често оштре, као сечива. Говор из више лица: ја, ми, ти, они...

Наша песникиња реферише општа стања и прилике, осврће се на друштвени и политички контекст, посебно на свет равнодушних и бездушних, охолих и богатих. Критички говори о заблудама и потрошеним идеалима, друштвеним провалијама и балканским ћудима, ововременим удесима, тескобама и беспућима. Отуда и њене песничке изведенице: балканитив, балканитивна песма, балканитивни језик, које нису нарочито поетски потентне, али поседују циљани иронијско-сатирични набој. Указује и на социјално-моралну компоненту, тужне судбине хероја после рата, без посла и хлеба. Такав контекст одређује и певање о

властитој тескоби, самоћи и понорима у души; извучи поенту: „проблем је у нама, али и спас”. Исписује мале иронијске трактате о песништву и певању, о уображеном писцу и његовом лажном сјају; спори се са својим песничким двојником и песмом: „Грозна си”; „непроходна као слепа улица”. Онда јој повлађује, исказује блискост: „од месечине моје саздана”. То су мале аутопоетичке расправе о песничком чину, стварању и песничком суштеству; трагању за мрвицама сопства, своје душе и песме пред загонеткама и тајнама васељене и космоса, у сазвежђима универзума.

У песничким књигама Зорица Арсић Мандарић заповеда дијалоге са песмама и са самом собом, расправе о односу песме и песника, обраћа се и читаоцу, поставља реторичка питања. У књизи *Сок од зборовине* указује експлицитније на позицију песника у савременом отуђеном свету, у ери компјутера („компјутерски бог”), шифри и фајлова. И не само песника, већ уопште човека у електронској апсани, и притом се пита где је место за оловку. Тим феноменом, на сличан песнички и интелектуални начин, опседнут је и велики бугарски песник Љубомир Левчев. Његова песма „Љубавник самоће”, почиње овим стиховима: „У свету наступа промена./Опасни трагач смисла/већ осећа/да/је машта почела да ослепљује”.

Трагач смисла је управо песник. У томе трагању за суштином Мандарићева се окреће древном и митском, с једне стране, а космичком и божанском, с друге. У њеним песмама налазимо Адама, жену - Адамово ребро, митску постојбину и Пегазу, али и Икара, метафору људске знатижеље и стремљења за космичким висинама и пространствима. Ововремени песник, притиснут свакојаким изазовима и тескобама, покушава да се ослободи свога оклопа, побегне из осаме. И тело је

оклоп душе („Тело сам закључала/ у космичкој капсули собе”), у тескоби је и птица у њеној песми. Пева о црним космичким и земаљским рупама, о човековом усуду и удесу.

У трећој књизи, *Чиније звезданог пиринча*, пише о деци која остаре а не одрасту, или прерано и насилно одрасту, или никад не одрасту, односно не стигну да одрасту, у овоме добу и цивилизацијским посрнућима... Као могући заклон, песничку метафизику, она обликује космос у себи, у своме бићу и души. У раније објављеној књизи *Поткожни космос*, у једном стиху каже: „Под васељенском кором станује корњача – душа”. Ту је готово свака ћелија једна мала галаксија; изоштрене чулне антене песничког субјекта хватају сигнале песме, њене склопове и градивне елементе. Тако и одвде, оне стреме према бескрају и висини, сабирају космичке честице, „зрње звезданог пиринча”. И сви ти елементи и сигнали сабирају се у чинију, у лабораторију душе, слажу у претинце ума. Отац песме је Космос, „а песникиња самохрана мати”, која своје новорођенче, дакле нове песме, држи у наручју. У песмотворној страсти жуди да песми обезбеди дом, мирнију луку, Итаку, изван узбуркане пучине, оовременог света. Да јој обезбеди хармонију и лепоту, које треба досегнути, еманирати их из себе и песме. Јер: „Лепота која се подразумева – не постоји”. Наднесена над тајнама и тајанствима света, у својим звезданим чинијама и на имагинативним тастатурама пребира богато животно и стваралачко искуство. Промишља феномене живота и смрти, пролазности и трошности свега. Понеки духовно-религиозни пасажери и мале лирске минијатуре привремена су склоништа пред неумитним.

И у приповедачкој књизи *Чипкана јастучница* наглашено је присутна рука, мисао и душа песника, сликара и лекара, али и мајке, супруге и детета свога родитеља. Све ово заједно и са посебним сензибилитетом. И у овој прози, са препознатљивом лирском интонацијом, слуша и исповеда свој унутрашњи лирски глас, неретко исповедно бележи оно што сања и што јој се догађа. Слуша јавкања из даљине и дубине, понајпре оно што је наслагано у дубини бића као доживљај и искуство, надграђује га имагинативним приповедним наносима. Бележи и испишује своју стварну и фиктивну аутобиографију, чији је поетички апостроф чудесна *чипкана јастучница*.

У прози о другима и другом, ипак доминантно говори о себи и своме доживљају живота и света, обликује властити и вишестурки креативни ауторски портрет. А као да у свему томе ослушкује дојаве божанског Пралогоса, који је, по Хамвашу, „реч која твори бивство, која твори свет”.

У свом прозном дискурсу Зорица Арсић Мандарић, као наратор или прикривени актер приче, исказује се или својим ликовима позајмљује све оне склоности и стваралачке дарове које и сама поседује: песничке, приповедачке, сликарске, вајарске, па и вештине ткаље, оне која под женским прстима провлачи ткиво на разбоју.

Отуда су ликови у овим причама песници, прозни писци, вајари, ткаље и везиље, чак у једној прилици на заједничком поселу. Приповедачки субјекат се појављује и у улози брижне мајке своје деце, супруге, лекара и онога који брижи над својим немоћним родитељем. Он је и скрушено биће, покорно и у страху пред Господом. У неким од проза у овој књизи је распричана, у другим

суспрегнута. У сваку је унесено понешто од аутобиографског, препознатљиво или приповедно затамњено и осенчено. Многи пасажии ове лирске прозе израстају из душевних сефова памћења и сећања, широм отворених или само помало отшкринутих. Са темама и догађајима од рођења, детињства, младости, студентских, лекарски радних и зрелих година, са мотивима из земље и света, најчешће са медитеранских простора, са аромом мора, попут оне код Растка Петровића, из путописно-приповедне књиге *Људи говоре*. У уводној поетској прози „Чипкана јастучница” има нечега и од оног тајанства рођења, присутног у поезији овога писца.

У овој прози приповеда се о љубавима и радостима, растанцима и болу, тугама и умирању. Са пуно емоција, психолошких нијансирања, социјалних и социолошких компоненти. Региструју се интимае, душевна и духовна стања, друштвени контекст. Актери приповедно-евокативне сцене су најчешће из различитих области уметности, чиме је апострофирана стваралачка страст, однос уметника и његовог дела. Неке од ових проза су медитативни поетски записи, а друге су приповедно развијене, па и вишеделне приче.

Пре свега и изнад свега, доминанта је на оној чипканој јастучници, као амајлији, са које је први пут препознат овај свет. Она се, касније, у целој књизи ставља у различите контексте, али јој се не губи она првотна функција. Она је непрестано негде у видокругу, у свести и подсвести, као стварност и привид, сва од сна и пене. Свугде је чипкана јастучница, на којој се сања, воли и пати.

Из стваралачке радионице Зорице Арсић Мандарић свет је угледао недавно још један рукопис, *Мислилице*, дело хибридне форме. Поетска укрштеница састављена од краћих целина, максима и сентенци афористички интонираних, духовитих мисаоно-рефлексивних и иронично-сатиричних пасажа, до мешовитих песничких и спекулативних садржаја. Различите дужине; од дистиха до вишеделних песама, римованих или у слободном стиху. Са порукама и поукама, са директним или ненаметљиво исказаним личним ставом о времену у коме живимо, а понекад задире и дубље и даље. Промишља позицију, усуд и удес, човека и света, овде и сада, а неретко и знатно шире, у глобалним размерама. Поставља питања, износи дилеме, покушава непретенциозно дати одговоре на нека вечна питања, пре свега као мислено биће, песник и уметник.

Овај рукопис подсећа на разгранато дрво са густо сплетеном крошњом, умрежено бројним гранама и гранчицама. Он је појмовник мисли и промишљања себе и света, појава и односа, дисперзираних по целој књизи, које није лако докучити и по сродности разврстати. Књига дочарава „путовање кроз време у себи”, говор из ума и душе; она је „горљиво гнездо бића”. Цветник је мисли и луцидних поетских опсервација, али и иронично-сатиричних инвектива.

У својим *Мислилицама* списатељица говори о свету, животу и смрти, греху, казни и праштању, о човеку и људском у њему и око њега. „Толико света! А проредили се људи”, поента је општег стања. Говори о владању и владарима, стању у друштву и међуљудским односима, победама и поразима, лажи и истини, љубави, пријатељству, мржњи и праштању, надама и сумњама,

радости, срећи и несрећи. Она каже: „Срећа, кратки летњи пљусак“; „Несрећа је гром“; „Радост, развигори“. Пише о говору и ћутању, искуствима и искушењима, о мушким и женским пословима, брачним односима, љубави и неверству; подаништву, послушности и понизности, малим добитима а великим људским и моралним губицима. Наводимо само један такав, афористички интониран пример: „Плаћен си да свираш туђу музику, ниси плаћен и да играш по њој“.

Посебно место у овој књизи заузимају ставови о језику и речима, поезији и уметности уопште, о функцији и моћи говора и људског разговора. У једном дистиху, под насловом „Реч“, поента је изузетно ефектна: „Реч је као пуцањ неопозива/Метак мисли, неповратан“. Изоштрене луцидности су и следећа два примера: „Часније је погинути од једне бритке речи него бити сакаћен дугим и тупим говорима“; „Задња мисао не убија. Она понижава човека“.

Сличних примера има доста у овој књизи, снажних мисаоних, духовних и душевних узлета и вибрација. Књига *Мислилице*, верујемо, настајала је у емотивним и имагинативним стваралачким предасима. Тако је, у предасима и по деоницама, треба и читати.

Нове књиге Зорице Арсић Мандарић сведоче о једном несвакидашњем и чудесном стваралачком еросу, снази и енергији која покушава, и успева, да у свему препозна књижевни и уметнички смисао.

Мићо ЦВИЈЕТИЋ

У ПРЕДВОРЈУ ОНОСТРАНОГ

**Радошин Зајић: Песме Мирјане и тајне слова,
Књижевни клуб „Бранко Миљковић”, Књажевац, 2012.**

Песме Мирјане и тајне слова Радошина Зајића откривају нам незадрживе буре и снагу младе људске душе. Исповедају нам чежње и недоумице једног већ протеклог људског живота. Стихови ове збирке као да су испевани у часу спознаје тајне људског постојања и бесмисла света. На дну таме, на крају света, тамо где се чује само откуцај последњег часа, лирски субјект постаје свестан свега оног што је чинило људски живот у ствари животом. У једном тренутку просветљења, све постаје јасно и видљиво и као да смо све то одувек већ знали.

Основна тема која опседа Радошина Зајића јесте човекова усамљеност, отуђеност, очајање и страх као и тема пролазности и смрти. Сукоб човека и света је неизбежно трагичан. Човек је усамљен јер није научен да успостави додир са самим собом, па тако није ни у могућности да успостави контакт са спољним светом.

Песме Мирјане и тајне слова воде нас на сам крај људског живота где лирски субјекат, мирећи се са судбином вечне пролазности, схвата оно што је до тада било мутно и нејасно у људском оку. Упркос свему, лирски субјекат весело, без побуне, пристаје на све што га очекује. Ова збирка песама Радошина Зајића је у ствари прича о људском животу који је прошао. На почетку нам се догађа љубав (*Песме Мирјане,*

први део збирке) и обузме цело биће, а кад све то прође, враћамо се миру, религиозности и окрећемо се духовним вредностима (*Тајна слова*, други део збирке).

Уводна песма, *Знам да једном*, издвојена је и представља пролог збирке. Лирски субјекат нам даје до знања да је свестан своје пролазности и смртности:

*Знам да једном једну зору
Једно јутро
Једно подне
Једно вече
Једну поноћ
Ја овако земан
Знам да једном нећу дочекати*

Умирање је једина извесност и једино што зна да га чека на крају. Свет је једно трагично место и лирски субјекат се мири са тим јер зна да ће се једном навићи на таму и несрећу. Он пристаје на то да *вечном ћутњом* урони у *мрклину ума*. Градећи нове полусложенице, песник нам дочарава атмосферу универзума у коме се беспомоћни човек бори (*крик - тишина, данас - туга, кошмар - чељуст*). *Кашаљ века* дуго, непрестано одјекује светом.

Песме Мирјане су песме првог дела збирке. Посвећене су љубави, а доминантни мотиви су и мотив мртве драге и мотив мртве лепоте (присутни у најлепшим песмама светске и наше књижевности). Лирски субјекат се суочио са губитком вољеног бића. Он пати. После вишедневне тамнице, он види сјај њених очију. Сећа се поноћи када је драга починула и потом све утихнуло и утрнуло (*У мрклини*). Стојећи над њеним прахом, лирски субјект се обраћа мртвој љубави пун сећања, кајања и неизмерне патње (*Над*

твојим прахом), али не хули на живот. Помирен са судбином, он покуњен, одбројава дане и корача ка извесној смрти (*Помирен*). Мртву драгу лирски субјекат налази у свакој речи, у изниклој трави, у ноћима између сна и јаве (*Има те у ромору*). Стално је на граници оностраног и свесног и стрепи хоће ли моћи оправдати себе Оку Свевидећем (*Хоћу ли*).

Кроз цео први део збирке песама Радошина Зајића доминира гледање у други живот, живот после смрти. Целом збирком одзвања тишина, а тихи шапат почиње да се чује у последњим песмама првог дела (које нас подсећају на молитве), и у другом делу, у *Тајнама слова*. Тајне нам се најчешће шапатам откривају.

Покушавајући да проникне у суштину свега (*Обневидев*), сваки корак лирског субјекта га приближава предворју оностраног. Вођен бесмислом, помере-ног ума, хита он у нестајање, прелазећи у религиозност.

Религиозност је мотив који доминира другим делом збирке, *Тајнама слова*. Већина ових песама писана је у форми сонета, за разлику од првог дела збирке где доминира слободни стих. Прва и уводна песма другог дела (*Господу свет*) је у ствари химна Богу, оном Оку Свевидећем. Он је у ствари творац слова, творац универзума. Лирски субјекат је сада у дослуху са тим вишим светом које надгледа и контролише Око Свевидеће:

*Теби певају земља и вода
Ватра и земни прах
Светло светог свода
Ветар и дах*

Господу сви кличу и певају, сви га хвале јер њему припада свет. Ова химна Господу није ис-

певана у сонету, али од следеће песме *Творцу слова* па све до *Златовезја Јефимије* доминира складна сонетна форма.

Кроз *Тајне слова* провлаче се значајне личности и представници духовног живота српског народа. Лирски субјекат пева о љубостињским сликама, фрескописцу Макарију, владика Николају и Јефимији. На крају, остаје болно сазнање о ништавности човека на овом свету. Остаје сазнање о његовој пролазности и немоћи да нешто промени (*Шта смо у овом часу*). Примећујемо контраст између почетне и последње песме другог дела збирке. Свемоћ Господа (*Господу свет*) наспрам ништавности и беде обичног човека (*Шта смо у овом часу*) представља врхунац и поруку *Тајни слова*:

Шта смо овакви
Господу неприметни
Шта смо у времену променљивом
Но прах шкољке

Трећи део збирке песама *Песме Мирјане и тајне слова* зове се *Нова грађа* и најкраћи је. У овом делу такође доминира поезија са песимистичном поруком. Лирски субјекат себе назива грешним створом који се не може сакрити иза својих реченица (*Узалуд је*), његова је реч немоћна (*Реч немоћи*), а туга је почела да се одомаћује (*Туга*).

У тајну слова песник се загледао како би спознао универзум. Љубав и вера нас воде и одржавају у свету где се живот и смрт стално сукобљавају.

Љиљана НИКОЛИЋ

ЛИРСКА ХРОНИКА ДЕТИЊСТВА

**Биљана Марковић Јевтић „Прича из детињства”,
ауторско издање, Београд, 2012.**

Дечја или наивна песма како се углавном именује овај поетски жанр, није и не може бити „*неостварена песма*” (М. Данојлић). Јер, она је неодвојива од опште лирике или званично означене поезије за одрасле. Поседујући све поетолошке елементе, са разликом у рецепцијском пријему, дечја песма је фундамент поетског жанра: она је то по својој поруци, затим изворишту првог периода човековог живота, по, најчешће, ведром а не суморном виђењу стварностне збиље - и, дакако, по намени најплеменитијем бићу нашег живота - деци.

Овај увод чинимо инспирисани занимљивом и добром поезијом некадашње новинарке РТС Биљане Марковић Јевтић, која је, у својој првој невеликој збирци стихова (само двадесет песама) „*Прича из детињства*”, понудила читаоцима лирику а не прозу. Њен лирски пев је традиционалан и савремен, и летимично намењен младим читаоцима мада и одраслим, јер нуди богат поетски миље, углавном поезије која тежи одрастању и тумачењу „*животних датости*”, уз рационалну поруку а не подуку.

Поезија Биљане Марковић Јевтић из омалене збирке „*Приче из детињства*” као да садржи две поетске целине: једна, васкрсава сећања на детињство и лектиру посвећену у данима песникињиног детињства - а то је свет гусара - и, другу, која је разнострана,

јер пева о темама и мотивима из живота деце и одраслих (о биљном и животињском свету), а понајвише тежи да се рецепцијски приближи читаоцима и саопшти неке кључне и присутне појаве у стварности. Ове две целине делују компатибилно, па се песникиња и њен читалац срећно допуњују. Не баш млада у спознаји света стварности и маште, песникиња Марковић Јевтић тежи да младог читаоца васпита у спознаји света „*зрело и одговорно*”, па су њени стихови зато испуњени тежњом да живот треба схватити онаквим какав он јесте, још у добу недораслости, дакле наивности и невиности.

Писана час римованим, час слободним стихом, поезија Јевтићеве се дотиче авантура гусарских дружина на мору. Она опева ведро и драматична стања која доноси пучина. Ту су гусарске борбе за благом, дружења са вискијем, тежња да се један гусар наметне другоме и, тако, победи лошијег, после чега долази до славља и надмености. У уводној песми ове збирке „*Бајка о гусарима*”, напоменута је та одисеја света на морској пучини, да би се продужила на хумористичан начин. У песмама „*Гусарска седмица*”, „*Мој деда није гусар*” и песми „*Гусарска мама*”. Док је песма „*Мој деда није гусар*”, духовито саопштење „*шта је за гусаре важно*” да би био „*гусар - човек, коме је глава увек храбра и ведро*”, у песми „*Гусарска седмица*”, опеван је читав програм који „*прави гусар*” треба да испуни да би био пират на мору. Са много маште, духовитих досетки и инвентивних симбола и метафора, песникиња пише своје песме, уверена да је читаоци будно прате.

Већ у другој целини песама, сада још ближе идеји „*одрастања на примерима из конкретног живота*”, песникиња пева хумористични сплет стихова.

У ствари, све песме Биљане Марковић Јевтић теже хуморним стањима: оне су приче за разбигригу или колажи за увесељавање. Тако, ова целина песама доноси теме о људској срећи за којом теже сви људи и животиње, мада се свима чини да је „*срећа негде на другом месту*” до кога се доспева лагано али сигурно („*Где је срећа*”), ту су и стихови који говоре о радостима природе („*Пролеће*”), па песме о размажености деце и жељи да их одрасли непрестано воле („*Песма о шљихти*”), или стихови о „*високом и снажном ујаку*”, који је штит дечје недораслости („*Двометраши*”). Песникиња ведрине и животне среће, Биљана Марковић Јевтић преко тема о животињама или људима казује да се „*гајење беба*” не сме чинити упуствима из књиге већ на основу искуства мајки и самих беба („*Ласте*”), а песма „*Тетка*” сва је у рођачкој љубави према тетци која се обожава, јер доноси поклоне и води сестричину у шетњу или биоскоп.

Из мале збирке Биљане Марковић Јевтић, нису изостале ни песме о првим „*љубавним намигивањима*”; дакле, осећање које је део човековог живота од његовог рођења па до смрти. У песмама „*Те девојчице*” и „*Три даме*”, опевани су односи између тек пробуђених осећања, при чему читалац сазнаје да су мушкарци пол „*који воли теорију измотавања / а девојчице секу умом као мачем и баве се филозофијом и трачем*”. Једна од најуспелијих песама у овој цикличној целини је песма „*Смеј се*”, која је речитија и полетнија од песме Драган Лукића „*И смеха, смеха деци*”. Сва као химна ведрине и оптимизма животног и људског, она подстиче младе (а зашто не и одрасле читаоце) да се смеју „*весело, громко и снажно*”; да отварају душу и срце „*дугачко и широко*”; да се смеју „*умиљато, кокотава, здраво*”,

јер „уз осмех се битке бију / осмех ти је важан / само ћеш уз њега, сине бити чврст и снажан...”. Има много иновација духа и шарма у, такође ведрој песми, „*Вештица Зага*”.

Поезија Биљане Марковић Јевтић, ма колико подсећала на модернији стих српског песништва седамдесетих и осамдесетих година, коју називамо „*златним веком српске поезије за младе*”, има свој, специфичан и аутохотни израз. То је поезија која инспирише мале људе на живот који долази. То је песма животне блакости, ведре осећајности и љупке певљивости. Нема у овим, стидљиво објављеним стиховима, сумора и песимизма нити депресије. Биљана Јевтић припада оним неимарима поетске речи који верују да је „*сутра светлији дан од данашњег*”. И зато, њена песма није „*слагање стихова и рима*” (Р. Бели Марковић), већ суштина порука које веселе и младе и одрасле читаоце. О тим особеностима свога „*мишљења и певања*”, песникиња треба да зна. И зато, треба да „*брзим ходом настави свој крет*” (А. Вучо) према новим стиховима, чији ће звук бити „*само њен*”, песникиње у коју треба веровати.

Воја МАРЈАНОВИЋ

YU ISSN 0005 - 3880

